

NR 2 2023

33. ÅRGANG

STAVANGEREN

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER

TEMANUMMER:

HÅNDVERKSHISTORIE

INNHold

<i>Harald Maaland</i> Håndverk i tusen år	7
<i>Michael Heng</i> Billedhuggeren i Stavanger	38
<i>John Gunnar Johnsen</i> Skomaker bli ved din lest	60
<i>Gunnar A. Skadberg</i> Bakerdynastiet Lindahl i Stavanger	82
<i>Anne Tove Austbø</i> Seilmakere i Stavanger	93

Forsidebilde: En av englene som smykker baldakinen i Stavanger domkirkes prekestol. Den er for tiden under restaurering ved Arkeologisk museum i Stavanger. Foto: Anne Tove Austbø.

BIDRAGSYTER I STAVANGEREN NR 2–2023

ANNE TOVE AUSTBØ, historiker med hovedfag fra UiB i 1995, Konservator NMF. Ansatt ved Stavanger maritime museum (MUST) hvor hun forsker og formidler innenfor fagområdene maritim historie og kultur, Stavangers byhistorie og utvikling, museumshistorie og museologi, historiedidaktikk og museumspedagogikk. Austbø var en av hovedbidragsyterne til Stavanger byleksikon og har vært redaktør av Stavanger Museums årbok. Hun er styreleder i Byhistorisk forening Stavanger og har vært redaksjonssekretær for medlemsbladet Stavangeren siden 2012.

JOHN G. JOHNSEN er utdannet ved Universitetet i Bergen med fagene nordisk, historie og litteraturvitenskap. Han har undervist i videregående skole og vært rektor i både grunnskole og videregående skole. Som historiker har han vært knyttet til flere museer, blant annet som leder av Norsk hermetikkmuseum. I perioden 2009-2015 var han fylkeskultursjef i Rogaland. Alene og sammen med andre har han utgitt en rekke lokalhistoriske bøker med særlig vekt på regionens næringshistorie. Hans siste utgivelser er en bok om iddiskulturen og en bok om internasjonal markedsføring knyttet til varemerket og firmaet King Oscar.

HARALD MAALAND (f. 1950), cand. philol. med historie hovedfag, fransk mellomfag og allmenn litteraturvitenskap grunnfag. Tidligere journalist i Bergens Tidende og Stavanger Aftenblad. Har tidligere utgitt "Fra bispesete til borgerby - Stavanger 1530-1630" (1981), "Stålverket som støpte et samfunn" (2017), "Fremad II - et fartøy fullt av historie" (2021) og "Fra Tjøstheim til Mars" (2023).

GUNNAR A. SKADBERG, forfatter og lokalhistoriker. Pensjonert lærer med 40 år i Stavanger-skolen. Skadberg har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler og bøker. Han ble i 2007 tildelt Stavanger kommunes kulturpris for sitt lokalhistoriske engasjement, både gjennom formidling og utgivelser.

MICHAEL HENG er utdannet møbelsnekker med svennebrev og er konserveringsteknikker ved Stavanger museum. Han har utgitt flere artikler knyttet til bygningsvern og har i de siste årene arbeidet særskilt med 1600-tallets billedhuggere. I 2023 utga han sammen med flere andre artikkelen Anders Lauritsen Smith - barokkens store mester? Her avlives myten om at det var Ander Lauritsen som malte og skar prekestolen og flere minnetavler i Stavanger domkirke, og som var mesteren bak en rekke andre billedhuggerarbeider fra 1600-tallet.

LEDERENS SPALTE

Anne Tove Austbø.
Fotograf: Elisabeth Tønnesen/
Museum Stavanger

Det er en stor glede å presentere Stavangeren 2-2023 helt på tampen av året, denne gang et temanummer om håndverkshistorie – et fascinerende tema både i fortiden og i dag.

Har du en biedermeiersofa trukket med hestehår hjemme? En kommode bygd i mahogni eller med bjørkefinér, et tinnfat preget med bryllupsdatoen til dine oldeforeldre? Fikk du en sølvskje eller et gullherte fra sølvsmeden i dåps-gave? Ja, da er du så heldig at du eier et håndverksprodukt som kan vare i generasjoner.

Vi kan også spørre oss om hvordan byen vår hadde sett ut om ikke dyktige tømmere, snekkere, smeder, murere og stenhuggere hadde satt preg på den? Hvordan skulle næringslivet bygd seg opp før industrialiseringen, og hvordan skulle Stavanger blitt en av landets ledende sjøfartsbyer uten skipstømmere og blokkmakere? Det er ikke mulig å tenke seg byen som et senter for grafisk industri om ikke grafiske formgivere og trykkere hadde strømmet hit i kjølvannet av den store industrireisningen.

Hva ville museene hatt å vise fram, hvordan ville kirker og forsamlingslokaler framstått – ja, hvordan ville livene og hjemmene våre vært om ikke håndens arbeid, formgivning og design hadde eksistert? Håndverk og husflid har vært praktisert av nødvendighet siden Visteguttens tid og vel så det, og materielle rester etter menneskene i forhistorisk tid viser at skapergleden har fulgt med hele tiden. I kunsthistorien har håndverkets gjenstander sin naturlige plass innenfor stilretninger i formspråket renessanse, barokk, rokokko, art nouveau etc. – men håndverkshistorien har vært minst like viktig for hverdagslivet. En vinkrukke fra Tyskland, en ridesal, et solid kjøkkenskap, et fajansefat fra Egersund, en original trapp eller en vindusramme bevart i en bygning i trehusbyen, vitner om sans for å ta vare på kvalitet.

I dag kaller vi gjerne formgivning for design, og produksjon til det globale konsummarkedet foregår industrielt, men fortsatt trenger vi flinke fagfolk som kan lage nyttige

og vakre gjenstander. Håndverk har vært utført både i bygd og by, og her skal vi konsentrere oss om noen få fag som har virket i bysamfunnet. Vi håper å kunne lage flere numre om håndverk i framtiden. Vi skulle gjerne visst mer om yrkesgrupper som konditorer, skreddere, sydamer og hattemakere som har sørget for at stavangerfolk både var velfødde og velkledde.

Artikkelen *Håndverk i tusen år* av Harald Maaland tar for seg det store bildet – han trekker linjene fra før Stavanger var blitt en by, og viser hvordan håndverkshistorien er direkte koplet til byhistorien. Det var som sentrum for spesialisert handels og håndverksvirksomhet i middelalderen at byen skilte seg fra gårdene rundt, og med kirkens behov for bygging og utsmykking kom stenhuggere og andre yrkesgrupper fra De britiske øyer og fra kontinentet.

Michael Hengs artikkel om *Billedhuggeren i Stavanger* er et resultat av den pågående og tverrfaglige forskningen om hvem som *egentlig* skar og malte noen av de fineste hovedverkene i norsk barokk – inklusive minnetavlene og prekestolen i Stavanger domkirke. Som denne artikkelen viser, finnes det fortsatt spennende, ubesvarte spørsmål som det er vel verdt å grave mer i.

John Gunnar Johnsen har skrevet om skomakerfaget i artikkelen *Skomaker bli ved din lest – eller?* Her beskrives utviklingen som gjelder mange av de gamle håndverksfagene, fra blomstrende virksomhet på 1800-tallet til avvikling på 1900-tallet etter hvert som massekonsum i lavkostland utkonkurrerte lokal produksjon.

Gunnar Skadberg tar for seg historien til familien Lindahl, representanter for bakerfaget som både virket som bakermestre og som engasjerte seg i samfunnslivet – slik mange av håndverksmestrene har gjort oppigjennom tidene.

Selv har jeg begynt å lete etter seilmakere i Stavanger – et tema som har vært lite påaktet i lokalhistorien. Dette var et av de sentrale maritime yrkene da treskipsbyggingen var på sitt høyeste, og som fortsatt praktiseres i dag.

God lesning!

Anne Tove Austbø

HARALD MAALAND

HÅNDVERK I TUSEN ÅR

Håndverk har vært drevet gjennom hele menneskets historie. Vi kjenner det både fra by og fra bygd, men spesialisert håndverk har vært ett av kjennetegnene vi forbinder med bydannelse. Hvor lenge har det vært drevet håndverk i Stavanger?

Hva fantes i Stavanger før Domkirken ble bygget? Fantet det for eksempel tilløp til noe som kunne likne en by? Slike spørsmål har historikere og arkeologer opp gjennom årene strevd med å finne svar på. Det gjelder også arkeologene som har stått for de nyeste utgravningene i grunnen under Domkirken, og ifølge rapporten om utgravningene er det gjort flere interessante funn: «Blant de mest interessante resultatene er konkrete spor etter dyrkning og bygninger på stedet før domkirken ble bygget, to grophus datert vikingtid, indikasjoner på håndverk som bearbeiding av bein/gevir og metallarbeid, helt ny kunnskap om domkirkens kor og skipets fundamentering, og en klebersteinskonstruksjon tolket som en grav fra den romanske kirkens eldste fase.»¹

Grophus og ovn

Det blir mer enn nok å ta fatt på, analysere og diskutere både for arkeologer og historikere. Her skal vi konsentrere oss om de funnene som tyder på tidlig håndverk i Stavangers historie. Blant disse er de to grophusene det ble funnet rester av. Grophus er en nedgravd hustype fra jernalder og tidlig middelalder, hvor golvet og de nedre delene av veggene var under bakkenivå. Ifølge NIKU-rapporten er det i dag en rådende oppfatning at grophus hadde en spesialisert funksjon og hovedsakelig ble brukt som arbeidsrom for kvinner som drev med tekstilproduksjon. Husene var

Det har vært tallrike smeder i Stavanger opp gjennom tidene. Her er en av de siste som var i arbeid: L. Bore skor en hest ved smia i Smedgata. Foto: Jacob Kvæstad/ Stavanger Byarkiv.

Her lå et av grophusene arkeologene fant spor etter under utgravningen under Domkirken. Foto fra NIKU-rapporten om utgravningen.

forholdsvis små – 8-16 kvadratmeter i grunnflate – og var dermed lette å varme opp.

Det eldste av de to grophusene ble etter arkeologenes vurdering bygget sent på 800-tallet eller 900-tallet, og var i bruk fram til midten av 1000-tallet.² Det yngste huset ble bygget sent på 900-tallet/tidlig på 1000-tallet, og var i bruk gjennom første del av 1000-tallet. Funnmaterialet fra dette grophuset indikerer at det kan ha vært brukt til håndverk/produksjonsvirksomhet. Blant annet ble det funnet fragmenter av en kam laget av gevir, med linjedekor. Formen og dekoren tilsier en datering til 900-/1000-tallet.³

Like ved siden av det ene grophuset ble det funnet spor av metallarbeid tolket som rester av bronsestøping i sen vikingtid, altså det også fra før Domkirken ble bygget. Det ble funnet materiale som må stamme fra en ovn som var blitt brukt til metallbearbeiding. Det ble påvist både fragment av støpeform for bronse og kobberslagg, samt funn av trekull fra 1000-tallet: «Brent leire, slag og korroderte rester av kobber og bronse ble funnet i lag i hele strukturen.» Dateringen er satt til sen vikingtid. Materialet tyder på at det var blitt utsatt for temperaturer opp til 1000 grader C, kanskje enda høyere. Det forutsetter en lukket esse med blåsebelger.⁴ Med andre ord: Der hvor Domkirken ble bygget, hadde det i en periode blant annet stått en smie.

Arkeologene bak rapporten legger til at «videre bearbeiding av dette materialet bør ha stort potensial for fremtidig forskning».⁵ Men allerede nå mener de at disse og andre funn kan gi visse indikasjoner på hva slags samfunn som fantes i Stavanger før Domkirken ble bygget. Både grophusene og restene av metallarbeid ser de som tegn på det de kaller «tidligurbane aktiviteter». Det samlede inntrykket av materialet slik det nå foreligger, «er at det var mye aktivitet på stedet i tidligurbane periode». Denne perioden er i rapporten forsøksvis avgrenset til ca. 900-1100.

Tidlig urbanisering

Her er et lite utdrag av redegjørelsen om dette i NIKU-rapporten: «Byoppkomst er et forskningsfelt med lang historie, men de siste årene har forskning på tidlig urbanisering blitt sterkt aktualisert. (...) For Stavangers vedkommende hevdet eldre forskning at bydannelsen var en følge av opprettelsen av bispesetet, mens forskere fra senere generasjoner har

Disse kamfragmentene ble funnet i et humuslag i et av grophusene. Foto: Annette Græslid Øvrelid/AM, NIKU-rapporten.

Dette er en vevtyngte av stein som ble funnet under utgravning på Skagen 3. Rundt tyngen er det uthogd en fure til taufeste. Foto: Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

foreslått at et senter her kan ha eldre opphav enn de skriftlige kilder viser.» Rapporten viser spesielt til arkeologene Jan Brendalsmo og Knut Paasche, som basert på arkeologisk materiale fra byen har argumentert for at Stavanger hadde en lengre historie som anløpssted med flere sentrumsfunksjoner i vikingtid og på 1000-tallet før bispesetet ble opprettet tidlig på 1100-tallet. Her er begrepet anløpssted sentralt: Det var «steder der det ble drevet håndverksproduksjon og vareutveksling, og som hadde ulike roller i lokale, regionale eller lokale nettverk.»⁶

Brendalsmo og Paasche har argumentert for at spor av metallhåndverk og produksjon av gjenstander av bein og gevir i Stavanger i vikingtid på 1000-tallet viser funksjon som anløpssted i denne perioden. De viser spesielt til hovedtrekk ved det arkeologiske materialet som er framkommet i området ved Domkirken og i nærliggende områder i tidsrommet 2004-2014.⁷

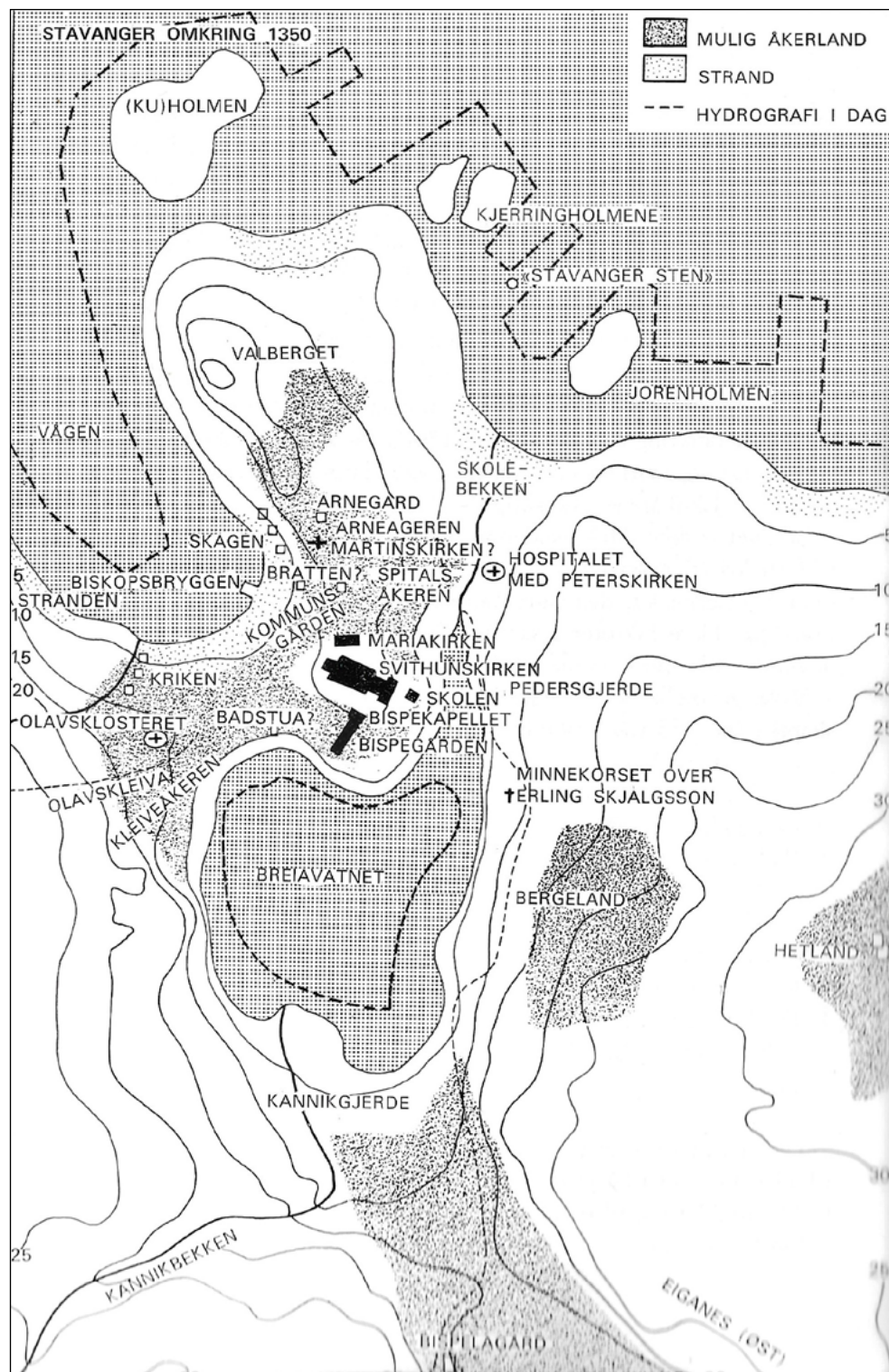
Ved en utgravning i Haakon VII's gate ble det blant annet funnet spinnehjul, vevlodd, bryner, fiskekroker og skår av kleberkar. I tillegg ble det funnet spor etter metallhåndverk i form av støpeformfragmenter, alt dette fra perioden fra 900 til midten av 1100-tallet. Seks ildsteder i nivå med golvlagen på funnstedet og delvis i nivå over disse, hadde dateringer fra vikingtid og inn på 1100-tallet. Ildstedene hadde hard, brent leire i midten, noe som antyder ildsteder for en smed. «Ut fra dateringsspennet er de rimelig knyttet delvis til aktiviteten på stedet i vikingtid, et gårdstun, og delvis kan de være knyttet til helt andre aktiviteter i nærmiljøet,» skriver de to arkeologene.⁸

De legger til at det også ble registrert funn av slag og mindre metallstykker (blybånd, bronsefragmenter) så vel oppe på plataet ved Domkirken som i området ned mot Vågen, og i ett tilfelle var det entydig at slagget «indikerte metallarbeid». Det ble også funnet avfall etter kamhåndverk i form av avsagde biter av reinsdyrgevir. Liknende rester etter ildsted og smedvirksomhet er blitt funnet ved en arkeologisk undersøkelse i Kirkegata 22.⁹

Anløpssteder der det ble drevet håndverk og vareutveksling på 900- og 1000-tallet, fantes ikke minst i Vestfold, med stedene Kaupang, Gokstad og Tønsberg. Men også Rogaland var et område med slike steder, skriver Brendalsmo og Paasche: «På bakgrunn av de begrensede arkeologiske

Ved utgravninger i Kirkegata 22 er det funnet rester etter ildsted og smedvirksomhet. Bildet er fra 1981. Foto: Anne Midtrød. Byantikvaren, Stavanger Byarkiv.

funn av håndverk som er gjort i Stavanger sentrum, og gården Stavangers rolle som sentralsted i vikingtid og tidlig middelalder, er det ikke usannsynlig at vi med det siste tiårets utgravninger ha begynt å avdekke en storgård i Stavanger med utveksling i nettopp dette tidsrommet.»¹⁰

Brendalsmo og Paasche tar sine forbehold, men konkluderer i alle fall slik: «Selv om det arkeologiske materialet fra Stavanger foreløpig er for lite til at vi med sikkerhet kan fastslå at gården var et anløps-/utvekslingssted før bispesetet ble etablert på 1120-tallet, er det mye som taler for at Stavanger var noe langt mer enn en regulær gårdsbebyggelse i vikingtid og tidlig middelalder.»¹¹ Denne påstanden synes å være styrket ved de funn som er gjort ved utgravningene under Domkirken i 2022.

En videre diskusjon om tidlig urbanisering og bydannelse i Stavanger skal vi la ligge her, men nøye oss med å fastslå at det ble drevet håndverk på stedet før Domkirken ble bygget, og spesialisert håndverk er ett av kriteriene vi forbinder med bydannelse.

Kirkebygging

Det ble naturligvis en helt annen aktivitet i Stavanger da bispesetet ble opprettet og byggingen av Domkirken satt i gang. Tradisjonelt er det satt til 1125, men vi vet jo ikke nøyaktig når det skjedde – en gang på begynnelsen av 1100-tallet er i alle fall sannsynlig. Byggingen av Domkirken og andre kirkelige bygninger krevde naturligvis mange håndverkere: Steinhoggere og murmestere og -svenner, tømrere og snekkere. Hvem disse var, vet vi ikke, men vi kan ha en formening om hvor de kom fra: «Under denne tidlige fase i norsk steinarkitektur må vi gå ut fra at samtlige ledende håndverkere – murere og steinhoggere – har vært innkalt utenfra, her i Stavanger utvilsomt fra England,» skrev Jan Hendrich Lexow i 1975.¹² Den konklusjonen står seg nok godt fremdeles. Den første biskopen i Stavanger, Reinald, var jo engelsk, og kirken var viet til St. Svithun, Winchester-katedralens egen helgen.

Den kirkelige byggeaktiviteten i Stavanger ble langvarig og omfattende. Det tok flere tiår å fullføre Domkirken, og ikke så lenge etter må det ha blitt bygd en bispegård der hvor Kongsgård nå ligger. Rundt midten av 1100-tallet må også Olavsklosteret med sin klosterkirke ha blitt bygd rett

Dette kartet fra Knut Helles bok «Stavanger fra våg til by» viser hvor de forskjellige hus og bygninger lå eller kan ha ligget rundt 1350.

nedenfor Olavskleiva. Domkapitlet trengte også hus, og på 1200-tallet ble også Martinskirken bygd.

Størst var nok virksomheten i andre halvdel av 1200-tallet og første halvdel av 1300-tallet, da den kirkelige aktiviteten var stor og flere nye bygninger ble reist. Blant dem var Mariakirken, som i perioden 1250-1280 ble bygd på nordsiden av Domkirken. I samme periode ble det også reist en ny hovedbygning i Bispegården (Kongsgård). I første del av 1270-årene grunnlag biskop Torgils i samarbeid med kong Magnus Lagabøte hospitalet for fattige og syke. Hospitalet fikk også sin egen kirke, Peterskirken. Etter bybrannen i 1272 ble Domkirken så gjenoppbygd med et nytt tårn og et større kor i gotisk stil. I denne perioden ble også Bispekapellet mellom Domkirken og Kongsgård bygd.¹³

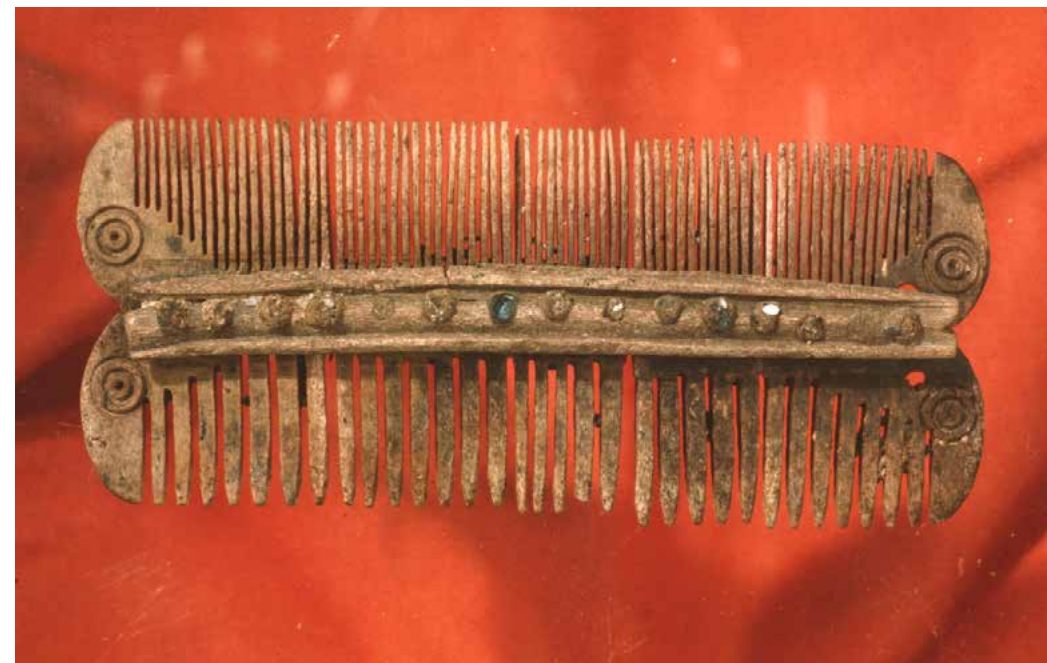
All denne byggevirsomheten må ha trukket mange håndverkere til byen. En betydelig del av dem må ha kommet fra utlandet, og flere av dem var nok vandrende håndverkere som dro fra den ene byggevirsomheten til den andre og derfor bare hadde midlertidig opphold i Stavanger, selv om det kunne vare i flere år. I hvor stor grad de da hadde familier med seg eller stiftet familie her i byen, er uvisst. Men den omfattende byggevirsomheten må også ha gitt arbeid til folk fra området rundt byen – de faglærte håndverkerne trengte medhjelpere, håndlangere og andre.

Det fantes også håndverkere i byen som ikke hørte til bygningsbransjen, og blant dem må flere ha vært bofaste. En av dem ga også navn til en av bygårdene som er kjent fra middelalderen – Katlaregard («Kjelmakergården»), som er kjent fra en protokoll fra 1298. Den lå sannsynligvis litt nord for Bispegården.¹⁴

En av de andre kjente bygårdene fra middelalderen het Kriken og lå i den sørvestre kroken av Vågsbunnen, nord for Olavskirken. Den er nevnt første gang i et dokument fra 1431, og den ble i 1445 solgt til skomakeren Henning Albrektsson, som da altså må ha hørt til byens velstående innbyggere.¹⁵

Allsidig håndverksmiljø

Stavanger var en ganske liten by i middelalderen, med noen hundre innbyggere på det meste. Minst et hundretall av dem var geistlige og lekfolk som var direkte knyttet til de kirkelige institusjonene i byen. Kirkens inntekter i form av

naturalia fra jordegodset den eide rundt om i bispedømmet, utgjorde en vesentlig del av byens økonomiske grunnlag, sammen med byens funksjon som kongelig administrasjonssentrum. Dette ga grunnlag ikke bare for handel, men også håndverk. Noen navn og yrkestitler dukker opp i kildene, blant annet i forbindelse med en strid mellom biskopen og domkapitlet helt på slutten av 1200-tallet. På biskopens side i denne striden sto blant andre Torkjel grjotsvein (steinarbeider), Klemet pentur (maler) og en mann som bar tilnavnet «øksesmedsson». En annen smed, Kolbein Hallsteinsson, ga i 1317 jordegods til bispestolen for å sikre seg underhold i Bispegården resten av sitt liv, «fordi han hadde tjent bispesetet trofast med strev og arbeid i biskopene Torgils' og Arnes tid». I 1368 er også en Klaus klokkestøper nevnt.¹⁶

I tillegg til de skriftlige kildene vitner også arkeologisk materiale om håndverk i Stavanger i middelalderen. Under utgravningen på Skagen på slutten av 1960-tallet ble det funnet kammer, emner i horn og bein til kammer og annet. En kammaker eller flere og andre håndverkere med bein som råmateriale må altså ha vært i arbeid på Skagen i middelalderen. Kammene ble funnet i bunnen av et sannsynlig brannlag fra 1272 og lavere. Biter av lær og fragmenter av

Denne kammen av bein med brønsenagler ble funnet under utgravning på Skagen 3. Foto: Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

sko ble også funnet, og det vitner om at skomakere må ha holdt til på Skagen på 1100- og 1200-tallet. Støpeformer av kleberstein og rester av smeltedigler tyder på at gull- eller sølvsmeder også var i virksomhet. Spinnehjul og tynger av stein vitner om spinning og veving, enten det nå var som husflid eller profesjonelt håndverk.

Til sammen mener Helle at funnene på Skagen 3 er så mange at «det er rimelig å regne med et ganske allsidig håndverksmiljø i byen da folketallet var på det høyeste i andre halvdel av 1200- og første halvdel av 1300-tallet.»¹⁷ Geistlige og lekfolk ved de kirkelige institusjonene har nok vært avtakere av en vesentlig del av produksjonen. Men det er sannsynlig at håndverksproduksjonen i byen også fant et marked hos andre byfolk og i landdistriktene i Rogaland, mener Helle.

En god og detaljert oversikt over de arkeologiske funnene fra middelalderen i Stavanger finnes i Arnvid Lillehammers artikkel «Om forprosjektet mellomalderbyen Stavanger – spørsmålet om Stavanger bys grunnleggelse» fra desember 1998.

«Det var i første rekke kirkens og kongedømmets administrative behov som skapte middelalderbyen Stavanger,» konkluderer Knut Helle: «Og det var disse behovene som berget den – sterkt redusert – gjennom krisen i senmiddelalderen.»¹⁸

Som alle andre steder ble Stavanger hardt rammet av svartedauden og etterfølgende pestsykdommer i siste halvpart av 1300-tallet. Folketallet ble kraftig redusert, og det steg sannsynligvis ikke nevneverdig i den resterende tiden fram mot reformasjonen. Da kan innbyggertallet ha vært så lavt som 100-150.¹⁹

Reformasjonen – svekkelse og ny vekst

Reformasjonen i 1537 gjorde ikke situasjonen bedre for byen, siden kirken ble sterkt svekket. Av de kirkelige institusjonene var det bare domkirken, skolen og hospitalet med kirke som besto. Biskopenes eiendom og rettigheter ble lagt inn under kronen. Klostrene ble statlig eiendom, men domkapitlene og sogneprestene beholdt sine rettigheter og inntekter. De katolske biskopene ble fjernet fra sine stillinger, og ikke før i 1541 ble det tilsatt ny biskop («superintendent») i Stavanger, Jon Guttormssøn. Perioden ble preget av

Portrett av superintendent (biskop) Jørgen Erikssøn, som på slutten av 1500-tallet styrket kirkens stilling og satte i gang omfattende byggearbeider. Bildet (NF.01277-092) hører til Norsk Folkemuseum.

generell kirkelig oppløsning, både religiøst, administrativt og økonomisk.²⁰

Men i siste halvdel av 1500-tallet ble forholdene etter hvert bedre, for kirkens del særlig etter at Jørgen Erikssøn ble superintendent i 1571. Administrasjonen ble effektivisert og kirkens inntekter igjen økt. I tillegg ble den verdslige administrasjonen i byen utvidet og effektivisert, og byens funksjon som administrasjonsknutepunkt for lenet ble styrket. Kronens inntekter i naturalia inn til byen økte.²¹

Parallelt med dette økte handelen både med trelast, fisk og landbruksprodukter, og folketallet steg. På begynnelsen av 1600-tallet var folketallet kommet opp i over 1000, i 1616 kanskje opp mot 1400.²² Det ga naturligvis også grunnlag for et større antall håndverkere.

Etter en tid med forfall ble det i 1550-årene satt i gang høyst nødvendige reparasjonsarbeider på Domkirken. Det ble arbeidet både med vinduer, vegger og tak. Til dette trengtes håndverkere, først og fremst i bygningsbransjen,

Sølvkanne laget av gullsmed Jochum Kirsebom ca. 1640. Kirsebom var borgermester i Stavanger fra 1638 til 1640 og var en av byens mest framstående borgere i første halvpart av 1600-tallet. Foto: Nasjonalmuseet/Larsen, Frode.

men også andre fag er representert i kirkeregnskapet 1554-56. De som er nevnt, er fem tømmermenn, en eller to murmestere, en smed, en glassmester og en gullsmed. Noen av dem kan ha vært vandrende håndverkere, andre kan ha vært fastboende. Tømmermennene som er nevnt i regnskapet, hadde norske (eller danske) navn – Nils, gamle Nils, Heming, Rasmus og Olaf. Tømrerfaget hadde ikke høy status, og det hørte visstnok til unntakene at tømmermenn tok borgerskap. Men noen spesialiserte seg som kirkebyggere. De ble da ofte kalt byggmestere og sto høyere på rangstigen enn vanlige tømmermenn. En slik kan det muligens ha vært også blant de fem i Stavanger.²³

Mot slutten av århundret ga flere omfattende byggearbeider i kirkens regi arbeid til mange. I løpet av 1570- og -80-årene ble Domkirken igjen restaurert, biskopen fikk seg ny residens, og i 1578 tok kapitelsbrødrene sitt nye hus i bruk. Det kan også ha foregått reparasjonsarbeider

på skolen og hospitalet, og i 1590-årene ble den gamle Mariakirken satt i stand til bruk som rådstue for borgerne. Det ble bygget mange nye private hus også i disse årene, og det første tiåret på 1600-tallet ble den gamle bispegården (Kongsgård) satt i stand som residens for lensherren. Dette ga arbeid i første rekke til tømmermenn, murmestere, snekkere og andre bygningsarbeidere, men også til utstyrs- og utsmykningsarbeidere som glassmester, gullsmed, maler og smed.²⁴

Helt siden 1200-tallet hadde leidangsskatten vært en fast skatt på eiendom i by og bygd. Fra 1567 finnes en slik liste for Stavanger, og den inneholder 31 navn. Bare to av dem er oppgitt å være håndverkere – Lauritz tømmermann og Oluf skredder. I tillegg er en Halvor sagmester ført opp med yrkesbenevnelse. Det må likevel ha vært flere håndverkere i Stavanger på denne tiden, enten de nå sto oppført i leidangslisten uten yrkesbenevnelse eller fordi leidangslisten var ufullstendig.²⁵

Flere håndverkere

Mot slutten av århundret var byen i vekst, både når det gjaldt handel, økonomi og folketall, og flere håndverkere dukker opp i kildene, ikke minst i Domkapitlets protokoll: I 1584 nevnes Bernt skredder, og i 1588 snekkeren Mogens Svendssøn, som noe tidligere var kommet til byen fra Bergen. Året etter hører vi om Svend Aslakssøn skomaker. Blant andre yrkestitler som omtales, er bartskjærere (barberer), bakere, murmestere, gullsmeder, vevere, smeder og en skinner, altså en som arbeidet med skinn. I 1594 feiret Robert skinner bryllup for sin datter. Blant gjestene i bryllupet var superintendenten (biskopen), så brudens far hørte nok til den del av borgerskapet som hadde høy sosial status. En annen håndverker som må ha hørt til blant de bedrestilte, var Povel skredder, som i 1599 giftet seg med tidligere lagmann Christoffer Nielssøn Grøns enke.²⁶

En informativ kilde er leidangslisten fra 1604, som inneholder i alt 150 navn. 38 av disse er nevnt med yrkestittel som håndverkere. Av disse var det 8 skreddere, 8 skomakere, 3 tømmermenn, 3 smeder, 8 kippere (tønnemakere), 2 bakere, 2 bartskjærere, 2 snekkere, 1 skipsbygger, 1 glassmester, 1 gullsmed, 1 murmester, 1 vever, 1 buntmaker, 1 spinner. Det var noen flere håndverkere også, som ikke ble

nevnt med yrkesbetegnelse i listen. Antallet kjente håndverkere i Stavanger i 1604 kommer opp i 44, fordelt på 15 fag.²⁷

Alt dette reflekterer en betydelig vekst i økonomisk aktivitet og folketall i Stavanger i denne perioden. De første par tiårene av 1600-tallet fortsatte veksten, og flere håndverksfag kom til: En kjedelpinker (kopperslager), en hovsmed, en feldbereder (noe liknende buntmaker og skinner), en kalkslager og en salmaker. I 1617 nevnes to svarvere (dreiere), som blant annet arbeidet pilarer, kuler og andre gjenstander i tre, oftest til kirken, men også til skipsbygging. I 1621 hører vi om en kannegyter, og i 1627 dukker det opp en bokbinder. Han het Fredrik Richter og kom fra Bergen, hvor han i 1622 fikk rett til å holde en offentlig boklade. Det samlede antallet håndverksmestere i Stavanger kom rundt 1620 opp i godt og vel et halvt hundre, fordelt på 20-25 forskjellige fag.²⁸

De to klart største gruppene av dem var skreddere og skomakere – naturlig nok, de laget produkter som alle hadde bruk for, både byens innbyggere og folk i bygdene omkring byen. Men utover på 1600-tallet fikk Stavanger også et sterkere innslag av luksuspregede fag som gullsmed- og malerfaget. Fra ca. 1605 og utover virket 2-4 malere samtidig, og i 1620-årene hadde byen 4-5 gullsmeder på en gang. To av malerne hører til blant Norges fremste renessansekunstnere: Peter Reimers og Gottfried Hendtzschel, som blant annet utsmykket mange av Rogalands kirker i denne perioden.

Kirken var også en viktig oppdragsgiver for gullsmedene. Blant disse kjenner nok ettertiden best Jochum Kirsebom, som etterlot seg en rekke fine arbeider. Han var i 1630-årene rådmann, og i 1638-40 fungerte han som borgermester. Han foretok flere større eiendomskjøp, og må regnes blant Stavangers mest framstående borgere i første halvpart av 1600-tallet.²⁹

Hvor kom de fra, alle disse nye håndverkerne? I likhet med handelsborgerne kom svært mange av dem fra utlandet (av og til via Bergen), en del også fra distriktet rundt byen og andre steder i Norge. Av dem vi kjenner til, blant annet fra leidangslistene, er det rimelig å anta at de fleste kom fra Danmark og Tyskland, men en del også fra Holland og Skottland. Særlig de mest krevende fagene var dominert av

Prekestolfelt fra Sirdal eller Lista, utskåret av Thomas Snekker og malt av Peter Reimers på begynnelsen av 1600-tallet. Begge holdt til i Stavanger, hvor det var et tett samarbeid mellom treskjærere og malere. Foto: Norsk Folkemuseum.

utlendinger, helst tyskere: malerne Peter Reimers og Gottfried Hendtzschel, gullsmed Jochum Kirsebom, glassmester Michel Kröger, bartskjærer Arendt Arendtsen er eksempler.³⁰

Norskfødte håndverkere fantes det nok flest av blant tømmermennene og smedene, men også blant kippere, skreddere og skomakere.

Regler og laug

De som ville etablere seg som handelsmenn eller håndverkmestere, måtte ta borgerskap (løse borgerbrev). Det ga dem rett til å utøve sin virksomhet, men det ga dem også plikter, som for eksempel å betale skatter og avgifter. Håndverkerne søkte i tillegg å beskytte sin virksomhet ved å få etablert regler for hvordan håndverket skulle drives. Dette gjorde de gjerne ved å opprette laug for hvert enkelt fag, der laugene sørget for at bare deres medlemmer fikk drive det bestemte håndverket. Dette var vanlig over hele Europa, men i Norge var laugsdannelsen svak og hadde bare så vidt begynt omkring 1600. Grunnen var små forhold. Et unntak var Bergen, som på denne tiden var Norges suverent største by.

Også i Stavanger prøvde håndverkerne å beskytte sin virksomhet ved å innføre regler. I 1601 tok byens bakere, som på denne tiden sannsynligvis ikke var flere enn to, som forordning de vedtekter som bakerne i Bergen fastsatte for sitt fag i 1597. Disse vedtektene tillot ingen andre enn dem som hadde brev på det å bake, unntatt til husbruk. I praksis ble nok reglene tolket slik at bakerne var de eneste som hadde lov til å selge brød, mens det var tillatt for bakstekoner å bake på oppdrag rundt om i hjemmene, for eksempel ved større selskapelige anledninger.³¹

Mot slutten av 1500-tallet ble det dannet laug både i Bergen og i Oslo, mens Trondheim, Stavanger og Tønsberg neppe hadde egentlige laug, men kanskje løsere sammenlutninger. Det eldste kjente lauet i Stavanger er skredderlauget fra 1661, som imidlertid må ha eksistert i alle fall fra tidlig på 1640-tallet. Det var sannsynligvis det eneste lauet i byen på denne tiden, og skredderfaget var da også jevnt over det største håndverksfaget. Det kan likevel ikke utelukkes at det fantes flere laug i byen. Det ble i alle fall opprettet noen flere mot slutten av 1600-tallet: Bakerne dannet sitt laug i 1683, veverne i 1699 og skomakerne i 1711. Men

Altartavlen i Utstein klosterkirke ble laget i renessansestil ca. 1620 av Lauritz Snekker og malt av Gottfried Hendtzschel. Tavlen ble senere modernisert på 1700-tallet, med barokk innramming. Foto: Kulturhistoriske samlinger (MUST).

disse var i virksomhet bare i kort tid; Stavanger var sannsynligvis for liten for egne laug. Håndverksvirksomheten kunne likevel bli regulert gjennom løseres sammenslutninger, og noen fikk egne privilegier.³²

Borgerne utgjorde overklassen i byene, også i Stavanger. Men på 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet var det relativt liten økonomisk og sosial forskjell mellom handels- og håndverksborgerne. Blant de best stilte var skredderne, gullsmedene, skomakerne, bakerne og bartskjærerne, mens for eksempel kipperne og særlig tømmermennene lå under gjennomsnittet. Ofte drev håndverkerne handel som binæring, for eksempel var øltapping og ølhandel en vanlig bigeskjeft. Men de kunne også delta i handel med trelast, fisk og landbruksvarer.

Utover på 1600-tallet viste handelsborgerne en stigende uvilje mot at håndverksborgerne gikk dem i næringen, og de forsøkte gjerne å gå rettens vei for å stanse dem. I løpet av første halvdel av 1600-tallet ble håndverkerne gradvis drevet vekk fra de viktigste områdene av handelsvirksomheten i byene, både fordi det etter hvert ble for kapitalkrevende til at de klarte å følge med, og fordi handelsborgerne bevisst presset dem ut. I 1636 fikk Stavangers privilegier et tillegg som forbød håndverkere å drive kjøpmannskap; de måtte velge den ene eller den andre næringen.³³

Den økonomiske utviklingen førte altså etter hvert med seg en klarere funksjonsdeling av næringslivet, og det ga seg også utslag i klarere økonomiske og sosiale skillelinjer. Handelsborgerskapet dro fra håndverkerne både i velstand og sosial status, selv om enkelte håndverkere fremdeles kunne hevde seg blant eliten.

Brann, pest og en vrang konge

Vi kan som nevnt anta at folketallet i Stavanger var rundt 1400 i 1616, etter noen tiår med særdeles kraftig vekst i byen. I 1684 skal innbyggertallet ha vært 1446, mens det i 1701 hadde sunket til 1389, med andre ord et århundre med svak vekst, stagnasjon og til sist nedgang. Men vi må, som Tone Daasvand skriver, «regne med at utflatingen skjuler år med både tilbakegang og vekst.»³⁴ I 1633 ble byen rammet av en ødeleggende brann som la tre fjerdedeler av byen i aske, og ellers i perioden var det utbrudd av pest,

blant annet i 1618 og 1629. Dette må ha gitt en nedgang i folketallet. Men tiårene etter brannen i 1633 regnes likevel som en oppgangstid for byen, med økonomisk vekst og ikke minst en kunstnerisk oppblomstring.³⁵ Snekkere, malere, billedhoggere og glassmestere med tilhold i Stavanger smykket ut kirker og andre bygninger både i byen og i distriktet.

Nedgangen på slutten av århundret hadde nok delvis økonomiske årsaker, men også noen helt konkrete grunner: Kongen i København ville heller satse på Christianssand (Kristiansand) som administrasjonssentrum enn Stavanger, og ved kongelig reskript 6. mai 1682 ble det slått fast at Stavanger stift skulle hete Christianssand stift, med Christianssand som hovedsete for både stiftamtman og biskop. Flere embetsmenn og tjenestemenn ble med andre ord overført fra den ene til den andre byen. Som om ikke det var nok, brant 150 av byens 400 hus ned i november 1684, noe som igjen førte til at byen mistet sine kjøpstadsrettigheter fra 1686 til 1690. I tillegg ble byen rammet av en kraftig epidemi i 1695, og vinteren 1695-96 var dessuten usedvanlig kald.³⁶ Ikke rart at folketallet sank.

Tone Daasvand har sett på yrkesfordelingen blant byens innbyggere i perioden. I 1684 utgjorde håndverkerne 17,5 prosent av den yrkesaktive befolkningen i Stavanger. Det var 94 registrerte håndverkere i byen det året, men det kan også ha skjult seg noen håndverkere i kategorien «borgere» uten oppgitt yrkestittel. I tillegg var også borgermester, kjøpmann og reder Jon Pfeiff utdannet som gullsmed.

Flest skreddere og smeder

Blant de registrerte håndverkerne var det åtte vevere, halvparten av dem med tjenestefolk. Dette kan tyde på tekstilproduksjon av en viss størrelse, mener Daasvand. Seks av de åtte bodde i Østervåg-området. Den største gruppen var likevel skredderne, som det var i alt 13 av. Men bare tre av dem hadde læredreng og bare to av dem hadde tjenestepike, noe som kan tyde på at de fleste hadde en begrenset virksomhet. Ti av skredderne bodde i Kleven og på Stranden. Antallet smeder var også høyt, 12 eller 13. Ni kippere (tønne- og kjeppemakere) viser at det var et stort behov for tønner, særlig til salting av fisk.³⁷

I 1701 hadde antallet håndverkere gått ned fra 94 til 70,

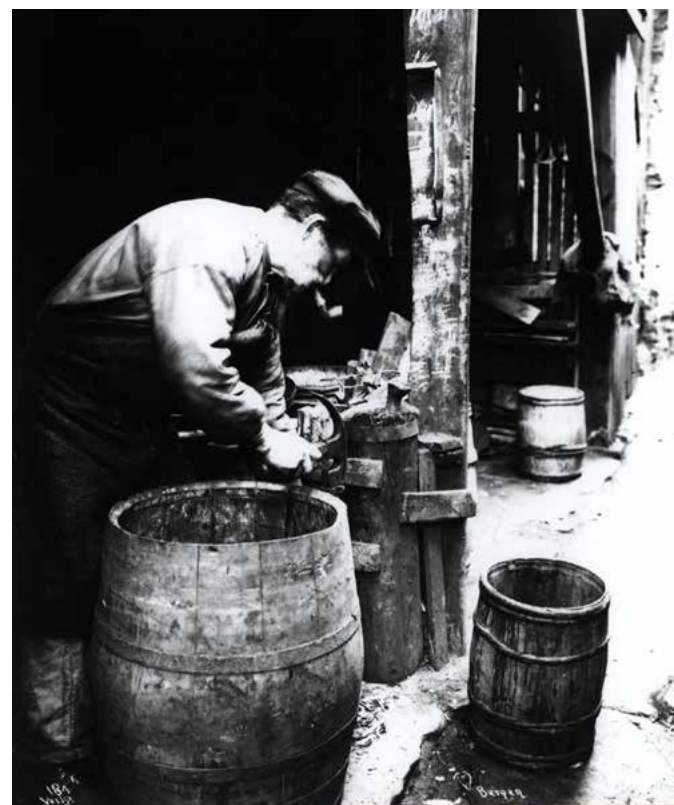
bare 12,9 prosent av den yrkesaktive del av befolkningen. De dårlige tidene kan ha ført noen håndverkere ned blant den upriviligerte delen av befolkningen. Andelen arbeidsfolk uten privilegier hadde gått opp fra 51,7 prosent til 63,1 prosent av befolkningen mellom 1684 og 1701. Det var nå seks vevere i byen, mot åtte i 1684. Både antallet smeder og skreddere hadde gått ned fra 13 til 7. Reduksjonen i antallet skreddere var etter ønske fra skredderne selv – et vedtak fra 13. september 1700 begrenset antallet skreddermestere til seks.³⁸ Noe liknende hadde kanskje skjedd med smedene, mener Daasvand.

Utover 1700-tallet steg folketallet i Stavanger igjen, men byen forble liten. Det var ikke før på 1800-tallet at sildefiske og sjøfart ga støtet til en mye kraftigere vekst. Folketellingen i 1769 viste en befolkning i Stavanger på 2154 personer, og i 1801 hadde antallet innbyggere steget til 2466. Til sammenlikning hadde Bergen 18.100 innbyggere i 1801, mens Christiania hadde 9200, Trondhjem 8800, Kongsberg 6800, Drammen 5400, Christianssand 4848 og Fredrikshald (Halden) 4000. Det var altså sju byer i Norge som var større enn Stavanger i 1801.³⁹

Hvordan gikk det med håndverkerne i denne perioden? Mens andelen håndverkere i 1701 bare utgjorde 12,9 prosent av den yrkesaktive delen av befolkningen, steg andelen til vel 15 prosent i siste halvdel av 1700-tallet og 15,1 prosent i 1801. Stabilt, med andre ord.⁴⁰

I 1773 var det 113 registrerte håndverkere i Stavanger, men det virket som at bare noen få hadde solid økonomi, ifølge Daasvand: Bare 14 av de 113 betalte to riksdaler eller mer i skatt, og bare fire mer enn tre rdl. I 1801 var situasjonen kanskje blitt noe bedre, i alle fall hadde håndverkerne flere lærlinger, svenner og drenger enn tidligere. Antallet registrerte håndverkere i Stavanger i 1801 var 126.⁴¹

Daasvand har også sett på den sosiale sammensetningen i byen, blant annet ved å undersøke eiendoms- og formuesforholdene i Stavanger i perioden 1661-1807. Generelt fant hun da ut at det var størst ulikhet i formue i 1661, med en utvikling mot større likhet fram til 1765. Etter det økte ulikheten igjen fram mot 1807: «Da er det samlet sett blitt mindre sosiale forskjeller enn i 1661 og 1709, men noen få er blitt svært rike.»⁴²

Smeder og smier har det vært mange av i Stavanger opp gjennom historien, og flere var i virksomhet til langt ut på 1900-tallet. Her er smed Guttormsen på plass ved grua i verkstedet sitt i Øvre Holmegate en aprildag i 1937. Foto: Hans Henriksen, Stavanger Byarkiv.

Bøkkere (kipper, tønne- og kassebøkkere) var det stort behov for så lenge sild og annen fisk måtte saltes for å oppbevares. Her er en bøkker i arbeid i Bergen, antakelig i 1912. Foto: Wilse, Anders Beer/Norsk Folkemuseum.

Bakere har det alltid vært behov for, og bakerne i Stavanger dannet sitt eget laug i 1683. Den faglige stoltheten var nok fremdeles til stede hos disse fire mennene med baker- og konditorsvennens nye fane 1. mai 1938. Foto: Gard Paulsen, Stavanger Byarkiv.

Gammel vevstol merket J. Grude, Stavanger, på Norsk Folkemuseum. Joakim Grude satt fra 1905 til 1915 i styret for Stavanger Museum, og gjennom flere år samlet han gamle redskaper som gjerne endte på Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Liknende flatvever ble nok brukt av vever i Stavanger på 1600- og 1700-talet. Foto: Haakon Michael/ Norsk Folkemuseum.

Handelsborgerne rikest

Hvordan så det ut for håndverkernes del? De hørte jo til borgerne, til den delen av innbyggerne som hadde privilegier og rettigheter. Men økonomisk og sosialt var det blitt stor forskjell mellom handelsborgerne og håndverksborgerne. Borgere i handel og sjøfart hadde i 1661 mer enn tre ganger så stor formue i gjennomsnitt som håndverkene. Det var stor forskjell mellom topp og bunn blant handelsborgerne også, og rikest blant dem var de som også var embetsmenn. Øverst på listen raget borgermester, kjøpmann og reder Søren Pedersen Godtzen med eiendommer taksert til 1355 riksdaler. Gjennomsnittet for embetsmenn var 325 rdl, for handelsborgere 147 rdl og for håndverkere 43 rdl. For vanlige arbeidsfolk lå gjennomsnittstaksten på 16 rdl. Det var bare én håndverker blant byens 16 rikeste personer, og det var glassmester Carsten Lytke, som sannsynligvis kom fra Nord-Tyskland og satte tydelige spor etter seg i byen og lenet.⁴³

Går vi fram til 1709, ser vi at både de samlede og gjennomsnittlige eiendomsverdiene hadde sunket siden 1661, etter alt å dømme på grunn av alle krisene på slutten av århundret. Håndverkene eide nå bare en fjerdedel av det handelsborgerne eide i gjennomsnitt (32 mot 132 rdl), mens vanlige arbeidsfolk gjennomsnittlig hadde eiendom verdt 13-14 rdl. Blant byens 20 rikeste var det nå bare én håndverker, baker og kjøpmann Isach Isachsen, som hadde sjøhus på Jorenholmen og i Hetlandsmarken.⁴⁴ Og nå var handelsborgerne gått forbi embetsmennene i rikdom – det var en rendyrket kjøpmanns- og rederelite som nå raget øverst.

I 1765 var handelsborgerne fremdeles suverent rikest, men håndverksborgerne lå relativt sett ikke fullt så langt bak dem som femti år tidligere, med en gjennomsnittlig eiendomsverdi på ca. en tredjedel av handelsborgernes. En av grunnene kan være at hele 54 prosent av handelsborgerne i 1765 var fiskehandlere og trakk gjennomsnittet noe ned for handelsborgerne som gruppe. Men det var ingen håndverkere blant byens 20 rikeste dette året, først på 23. plass finner vi baker og handelsmann Peder Olsen Lind.⁴⁵

I 1807 var formuesfordelingen i byen blitt enda mer ujevn. Handelsborgerne dominerte fremdeles, og aller øverst hadde det dannet seg en ganske liten, søkkrik elite med kjøpmann og reder Gabriel Schanche Kielland i spissen.

En viktig endring de foregående årene var at silda forsvant i 1784, mens de europeiske og amerikanske krigene ga ekstra store fraktinntekter til dem som hadde skip på de store hav. Det favoriserte de rikeste rederne og kjøpmennene, mens de lokalt baserte kjøpmennene sakkert akterut. For håndverkernes del var ikke forandringen så stor – de lå fremdeles på mellom en tredjedel og en fjerdedel av handelsborgernes formue i gjennomsnitt. Det var én håndverker blant byens 20 rikeste, det var baker Jens Saxe Lindahl på 15. plass. Men håndverkene lå godt over den fattigste delen av byens befolkning, med rundt to og en halv gang så mye eiendom i gjennomsnitt som vanlige arbeidsfolk.⁴⁶

Også kvinner drev håndverk

Den som ville drive handel eller håndverk i byene, måtte i prinsippet løse borgerbrev, og de fleste – både handels- og håndverksborgere – prøvde å beskytte sine rettigheter og privilegier så godt de kunne. Men det fantes gråsoner, og det var mange som drev både handel og håndverk uten å ha løst borgerbrev. Kvinner kunne ikke ta borgerskap, men enker sto i en særstilling – de kunne overta virksomheten etter at mannen døde. Ofte var det enkene som administrerte virksomheten, mens det var svenner og lærlinger som utførte det meste av det praktiske arbeidet. Men det var også vanlig at kvinner deltok i arbeidet: «Ei lita handverkarverksemd krevde ofte at kona tok del i sjølve produksjonen».⁴⁷ Litt større håndverksvirksomheter hadde som regel svenner og lærlinger.

Selv om kvinner ikke kunne løse borgerbrev, var det ikke uvanlig at kvinner drev handel og håndverk, også i Stavanger. Det var for eksempel ikke uvanlig at håndverkerkoner drev småhandel med eller uten bevilling. De beveget seg ofte på kanten av loven, men det forhindret ikke at det på 1700-tallet fantes atskillige «selgekoner».⁴⁸ I 1725 hevdet gullsmed Christian Koht i Stavanger om sine svigerforeldre: Peder Dorenfeldt, som også hadde vært gullsmed, trengte hjelp fra sin kone Johanne, som drev en liten handel, for å forsørge seg og sin familie.⁴⁹

I det førindustrielle samfunnet var hjem og arbeidsplass oftest ikke atskilt, slik det ble senere. Om kvinner også den gangen gjorde mye av det vi gjerne kaller husarbeid, hadde de svært ofte også inntektsgivende arbeid: «At kvinner

Bondemand af Stavanger

Bondekone af Stavanger

«Bondemand» og «Bondekone af Stavanger», gjengitt etter Einar Lexow, Joh F.L. Dreiers Norske Folkedragter, Kristiania 1913. Originalene er på Norsk Folkemuseum. Bondebefolkningen i Stavanger amt deltok i tekstilproduksjonen med forskjellige ullprodukter. Her har en bonde kommet sjøveien og har blant annet med en alenstokk og en rull vadmel. Bondekona på tegningen under har med seg ullstrømper, en garnhessel og et teppe.

hadde inntekstsgjevande arbeid, anten som del av ei familie-
verksemd eller med sjølvstendig arbeid, var normalen, ikkje
unnataket i førindustriell tid». ⁵⁰

Dette gjorde seg ikke minst gjeldende i en sjøfartsby
som Stavanger, der mennene ofte var lenge borte. Ett fenom-
en bidro spesielt til dette: De innrullerte. For å skaffe nok
sjøfolk, ga myndighetene spesielle rettigheter til menn som
lot seg innrullere. De ble fritatt for en del skatter og hadde
fortrinnsrett til å bli hyret på borgernes skip i fredstid. I
tillegg kunne de drive fiske og innlosjering, og ellers med
arbeid de hadde kunnskap til. I 1708 fikk de innrullerte rett
til å drive som håndverkere uten svenner, og som høkere
med matvarer i detalj. Borgerne følte nok at de innrullerte
gikk dem i næringen, men statsmaktens behov gikk foran,
ikke minst etter at Den store nordiske krig brøt ut i 1709. ⁵¹

Stor tekstilnæring

Krigen, som varte til 1720, førte til at mange menn ble
sendt ut i tjeneste. «I deira fråver trer kvinnene fram i
manntala,» skriver Else Braut. ⁵² I manntallene fra 1711 og
1714 finner vi gifte kvinner inntegnet med egne yrker. Én
næring skiller seg spesielt ut: Tekstilnæringen. I 1711 er 285
kvinner i Stavanger oppført med egen næringsvirksomhet,
og 204 av dem er i tekstilarbeid – veving og spinning. ⁵³

Det var statusforskjell på disse to håndverkene: Veving
var et regulert håndverk, i prinsippet drevet av håndverks-
mestere med borgerbrev. Spinningen var derimot en fri
næring.

Veving ble et selvstendig håndverk på slutten av
1500-tallet. Den første norske veveren vi kjenner til, slo seg
ned i Bergen i 1574. Den første vi kjenner til i Stavanger,
var Hans vever i 1600. ⁵⁴ Faget var i vekst utover 1600-tallet.
I alt 29 menn fikk borgerbrev som vever i dette århundret,
med den største økningen etter 1650. De slo seg for det
meste til for godt i byen, med en gjennomsnittlig virketid
på nesten 18 år. Det var 11 vevere samtidig på det meste.
Rundt 1700 var det seks registrerte vever i byen. I 1699
dannet de laug, men det ble ikke langvarig. ⁵⁵

Veksten i faget fortsatte ikke utover 1700-tallet. Fram til
1715 var det 4-5 vever i Stavanger, og deretter avtok antal-
let. Stort sett var det bare én vever om gangen i byen resten
av århundret, med en gjennomsnittlig virketid på 18 år. ⁵⁶

Men de mannlige veverne med borgerbrev var ikke de
eneste som vevde i Stavanger. Det var hele tiden flere kvin-
ner som vevde i byen, også med andre personer til å hjelpe
seg. I 1620-årene hører vi for eksempel om Mette, gift med
gullsmed Rasmus Amundsen, som drev med veving med en
svenn til hjelp. I 1622 klagde veverne til lensherren over de
mange kvinnene som gikk dem i næringen. En kjennelse i
bytinget 19. august det året fastslo at en kunne veve til det
husholdet trengte selv, altså en innsnevring av praksis. ⁵⁷

Men konkurransen fortsatte, og i 1660-årene var det
igjen konflikt. Denne gangen fikk kvinnene medhold i ret-
ten, med den begrunnelse at veverne ikke hadde noe laug.
Veving kunne likevel drives bare av kvinner som hørte til
borgerskapet, mente retten. Grensene forble likevel uklare,
og det ble slett ikke slutt på at kvinner vevde. ⁵⁸

På begynnelsen av 1700-tallet kom de innrullerte inn i
næringen, med de nye rettighetene de da fikk. Ofte var det
kvinner som sto for arbeidet, da de innrullerte ofte var ute
i tjeneste, særlig etter at Den store nordiske krig brøt ut i

Utdrag av tekstilprøver i original-
manuskript av amtmann de Fine fra
1745, gjengitt i Else Brauts bok «Frå
spinnelin til lerret – kvinnearbeid i
Stavanger ca. 1700 – 1755».

De ensfargede prøvene til venstre er
laget av ull, de stripe-te av ull og lin.
Til høyre vises prøver som dels er la-
get av lin (blå og hvit-rutete, ensfar-
gede hvite og hvite med beige islett),
dels av lin og ull (stripete) og dels ull
(ensfargede). Bildene er utlånt fra
Universitetsbiblioteket i Oslo.

Stavanger sentrum med indre del av Vågen slik det så ut ca. 1810. Rekonstruert av Unnleiv Bergsgard i 1995 på grunnlag av brann-takstprotokoller og eldre kart. Stavanger Byarkiv.

1709. I første halvdel av 1700-tallet var jevnt over 15-20 kvinner i Stavanger registrert som veverker. Noen av dem drev både med veving og spinning.⁵⁹

I 1785 klaget den eneste veverhåndverkeren i byen, Johan Schumacher, over at minst 50 kvinner drev samme næring som ham. Men han fikk ikke medhold, myndighetene i byen mente det var viktig at folk greide å livnære seg av eget arbeid, slik at de ikke lå byen og fattigkassen til byrde. Og det er verdt å merke seg at det ikke bare var små virksomheter det dreide seg om: Noen drev også med salg og eksport av betydelige mengder tekstiler.⁶⁰

Spinning – en fri næring

I motsetning til vevingen var altså spinningen en fri næring. De aller fleste som spant, var kvinner. Spinnerskene var den største kvinnelige yrkesgruppen i byen. Ofte kombinerte de spinningen med annet arbeid, for eksempel ølsalg. Spinningen var selve fundamentet for vevernæringen, og det trengtes 4-10 spinnersker for å holde en vever i arbeid. I 1711 var det 179 spinnersker i Stavanger, og de leverte til 24 vevstoler. I tillegg ble det spunnet garn både til strikking, knipling og produksjon av fiskegarn.⁶¹

Det fantes med andre ord en betydelig tekstilnæring i Stavanger på 1700-tallet. Og det var markert for varene også utenfor amtet. Tekstiler fra Stavanger ble solgt til Bergen, til Østlandet og til utlandet. De ferdige produktene ble omsatt gjennom flere kanaler. Noe ble omsatt i direkte handel mellom produsent og forbruker, og noe gjennom krambuene. Høstmarkedet tre dager i oktober avtok en del, og noe ble solgt på bygdene rundt byen. Men det var også utførsel til andre steder i Norge og til utlandet – mest til Bergen, men også til byer østover i Norge. Utenlands ble det eksportert mest til Holland.⁶² Blant tekstiler som ble utført fra Stavanger, var ullstrømper, nattøyer, vevde ullstoffer, lerretsstoff og seilduk, åkle og kniplinger, vadmél, lerret og dynevar.⁶³

Den sterke tekstilnæringen kan ha vært spesiell for Stavanger, mener Else Braut. Opptil 40 prosent av kvinnene i byen oppga tekstilarbeid som inntektskilde. Det var relativt langt flere her enn i Bergen og Kristiansand, for eksempel. I europeisk sammenheng var det likevel kanskje ikke så spesielt – ikke minst i England var svært mange kvinner engasjert i tekstilarbeid.⁶⁴

Uansett kan det være nyttig å bli minnet på at Stavanger historisk sett ikke bare har vært preget av sild og sjøfart, men også av andre næringer, og ikke minst at også kvinnene i høyeste grad var delaktige i byens økonomiske liv.

Kilder og litteratur:

- Braut, Else: Frå spinnelin til lerret – kvinnearbeid i Stavanger ca. 1700 – 1755, Oslo 1994. (Braut)
- Brendalsmo, Jan og Paasche, Knut: Stavanger – før det ble en by, Historisk tidsskrift nr. 2, 2017. (Brendalsmo og Paasche)
- Denham, Sean, Hauglid, Kjartan, Hobæk, Halldis og Ødeby, Kristine: Arkeologiske undersøkelser i krypkjelleren, Stavanger Domkirke. NIKU-rapport 118/2022. (NIKU)
- Daasvand, Tone: Formuende, middelmådige og fattige – den sosiale sammensetningen i Stavanger 1661-1801, Stavanger 2012. (Daasvand)
- Elgvin, Johannes: En by i kamp – Stavanger bys historie 1536-1814, Stavanger 1956. (Elgvin)
- Helle, Knut: Stavanger fra våg til by, Stavanger 1975. (Helle)
- Lexow, Jan Hendrich: Stavanger domkirke, St. Svithun-domen, fire artikler om domkirkens arkitektur og historie, Stavanger 1975. (Lexow)
- Maaland, Harald: Fra bispesete til borgerby – Stavanger 1530-1630, Stavanger 1981. (Maaland)
- Næss, Hans E. (red): Samlinger til Stavangers historie, fjerde bind, Stavanger 1971. (Saml. IV)

Noter

1 NIKU, s. 35.	21 Ibid s. 155-156.	42 Ibid, s. 63-64.
2 Ibid, s. 60.	22 Ibid, s. 21.	43 Ibid., s. 67-69
3 Ibid, s. 46-50.	23 Ibid, s. 126-127.	44 Ibid, s. 71-74.
4 Ibid, s. 92.	24 Ibid, s. 130.	45 Ibid, s. 76-80.
5 Ibid.	25 Ibid, s. 127.	46 Ibid, s. 82-88.
6 Ibid, s. 132.	26 Ibid, s. 128.	47 Braut, s. 14.
7 Brendalsmo og Paasche, s. 106.	27 Ibid, s 130; Saml. IV s. 238-242.	48 Ibid, s. 44.
8 Ibid, s. 108.	28 Ibid, s. 131.	49 Ibid, s. 25.
9 Ibid.	29 Ibid.	50 Ibid, s. 51.
10 Ibid, s. 120.	30 Ibid, s. 140-142.	51 Ibid, s. 21.
11 Ibis, s. 123.	31 Ibid, s. 134.	52 Ibid, s. 28.
12 Lexow, s. 9.	32 Braut, s. 22.	53 Ibid, s. 34.
13 Helle, s. 122-123.	33 Maaland, s. 137-138.	54 Maaland, s. 128.
14 Ibid, s. 150.	34 Daasvand, s. 22.	55 Braut, s. 54.
15 Ibid, s. 152.	35 Ibid, s. 24.	56 Ibid, s. 57.
16 Ibid, s. 159.	36 Ibid.	57 Ibid, s. 54-55.
17 Ibid, s. 160.	37 Ibid, s. 41.	58 Ibid, s. 55.
18 Ibid, s. 190.	38 Ibid, s. 41 og 45.	59 Ibid, s. 58-59.
19 Maaland, s. 15.	39 Ibid, s. 18-21.	60 Ibid, s. 63.
20 Ibid, s. 28.	40 Ibid, s. 38.	61 Ibid, s. 68-69.
	41 Ibid, s. 153-154.	62 Ibid, s. 85-90.
		63 Ibid, s. 116.
		64 Ibid, s. 147-148.

MICHAEL HENG

BILLEDHUGGEREN I STAVANGER

Artikkelen «Anders Lauritsen Smith – barokkens store mester?», som ble publisert i tidsskriftet Kunst og kultur i september 2023, har kastet nytt lys over en spennende epoke i Stavangers historie og norsk kunsthistorie. Artikkelen viser at det var Peiter billedhugger og ikke Anders L Smith som var billedhuggeren i Stavanger fra året da prekestolen i Stavanger domkirke ble laget, i 1658. Denne artikkelen vil behandle ytterligere kilder som omtaler billedhuggeren i Stavanger. Artikkelen viser at vi nå kan stille nye, spennende spørsmål med utgangspunkt i dette nyetablerte faktagrunnlaget. Denne artikkelen vil behandle noen av de spørsmålene som nå reiser seg.

Hva var en billedhugger på 1600-tallet? Hva var Peiter billedhugger sin produksjon i Stavanger, og ellers i landet? Var Peiter opphavsmannen til alle billedhuggerarbeider i Stavanger len på slutten av 1600-tallet, eller var det andre billedhuggere involvert?

Hva var en billedhugger?

Til alle tider har både snekkere, fingernemme bønder, ja hvem som helst, skåret dekor på gjenstander av tre. Det er likevel stor forskjell på slik folkekunst og det som ble laget av de profesjonelle billedhuggerne. Disse spesialiserte kunsthåndverkerne skar friskulpturer, ornamenter etter stikk og var øvet i perspektiv og frihåndstegning. I København bestod mesterprøven til en billedhugger av å tegne en figur, en altertavle eller et epitafium, og et «zirat» (ornament, ranke). Figuren og ziratet skulle utføres som praktisk treskjærerarbeid, og «ziratet» skulle forgyllles.¹

Billedhuggerne var, som andre profesjonelle håndverkere, organisert i et internasjonalt laugssystem. Før billedhuggerlauget ble opprettet i København i 1744, var billedhug-

Portalen til Austråttborgen på Ørlandet. Foto: Michael Heng.

gerne i kongeriket Danmark-Norge organisert i forskjellige snekkerlaug. Billedhuggerne hadde en lengre læretid enn snekkerne, og vi ser at det stort sett skilles mellom billedhugger og snekker i skriftlige kilder.

Den internasjonale organiseringen førte til at det var god kontakt mellom yrkesbrødre, noe som igjen innebar at tekniske nyvinninger og stilimpulser spredte seg raskt over landegrensene. Med påvirkning fra den tyske laugstradisjon ble det skikk at en billedhuggersvenn ikke kunne bli mester før han hadde vært minst tre år på vandring i utlandet.² Dette kalles å vandre på faget og er en tradisjon som det ennå finnes spor av i tysktalende land. Det lå prestisje i det å ha foretatt en lang reise på faget; håndverkere med mange stempeler i reiseboken som viste dette, fikk høyere anseelse på verkstedet enn de som ikke hadde det.

Da en reisende svenn kom til en ny by, ville han ha oppsøkt et vertshus. Store fag i større byer hadde egne vertshus med skilt som viste hvilket fag som soknet til huset. Her samlet håndverkene seg etter endt arbeidsdag. I mindre byer var det vertshus som favnet flere fag. Et slikt vertshus som tok imot reisende svenner med forskjellige håndverk, kan der ha vært i Stavanger. I disse vertshusene var bordene skiltet slik at nyankomne kunne vite hvor de skulle sette seg for å treffe sine kollegaer, eller andre som kunne hjelpe dem med å finne arbeid. Reisende svenner ble godt motatt og traktert. De ble fortalt om det var arbeid å få i byen, og i så fall hvor.³ Til tross for at Stavanger var en liten by på 1600-tallet uten egne laug, bortsett fra et skredderlaug,⁴ kan vi se av selve gjenstandene som er produsert at håndverkene her i byen var tilsluttet disse internasjonale laugssystemene. I rettsprotokollene ser vi dessuten flere saker som omhandler «borgerlig håndverk». Ord som «bønnhaser» om de som bedrev borgerlig håndverk uten godkjennelse, og beskrivelser av «jagningsforretninger» der slike personer blir jaget fra byen, med myndighetenes velsignelse, viser at håndverkene her i byen var organisert på en tilnærmet lik måte som i andre større byer.

Billedhugger er et sjeldent yrke. I «storbyen» Bergen finner vi bare 6 mestere i løpet av hele 1600-tallet. Som med alt organisert håndverk på denne tiden var det tyskere som var den største gruppen arbeidsinnvandrere. I 1626 finner vi den første billedhuggeren i Bergen, Lambert Tidemann

fra Bremen. Fra tiden etter at Lambert Tidemann kom til Bergen kan man se at det har kommet en billedhugger dit. Rikt utskårne møbler og kirkeinventar med friskulpturer og dype relieffer i stilene manierisme og bruskbarokk vitner om det.⁵ Fra begynnelsen av 1600-tallet ser vi at håndverkene beveger seg bort fra renessansens beherskede og balanserte ro, med snekkernes enkle, flatskårne og profilhøvlede arkitekturledd til barokkens storslåtte, symboltunge formspråk, med frifigurer og de sterkt vridde ornamenter som i ettertid har blitt hetende bruskverk. Disse stilstrømningene la næringsgrunnlaget til den «nye» lille yrkesgruppen, billedhugger.

Billedhuggerne hadde stor arbeidskapasitet. Vi kan trekke fram et av flere eksempler fra Danmark for å vise dette. I de tretten årene mellom 1630 og 1643 laget billedhuggeren Jørgen Ringnis 13 prekestoler, 8 altertavler og et epitafium, i tillegg til noen mindre arbeider.⁶

Vi har ingen grunn til å tro at billedhuggerne i Norge skulle ha en mindre produksjon enn de i Danmark. Billedhuggerne som innvandret til Norge, jobbet med de samme verktøy og hadde samme opplæring som kollegaene i andre land.

Gjenstandene som billedhuggerne laget, var luksusgjenstander som prydmøbler og kirkekunst. Disse gjenstandene blir i stor grad tatt vare på i kirker, private hjem og museer. Det rike gjenstandsmaterialet, sammen med et rikholdig arkiv, gjør at vi i stor grad har mulighet til å knytte billedhuggerarbeider til den enkelte produsent. Da vi over tid finner en billedhugger i skriftlige kilder knyttet til Stavanger, vil det av disse grunner være helt naturlig å spørre seg: Hvor er det billedhuggeren har laget? Sannsynligvis eksisterer mye av det fortsatt.

I Stavanger finner vi kun en eneste billedhugger i skriftlige kilder, Peiter billedhugger. Han nevnes første gang i 1662 og siste gang i 1669. Dette er sannsynligvis samme mann vi finner som utenbys borger av Stavanger i Kopervik, i perioden 1657 til 1676. Videre har vi god grunn til å tro at dette er den samme billedhuggeren som tok borgerskap i Bergen i 1644, Petter Negellssen. Før prekestolen i Stavanger domkirke ble skåret i 1658, finner vi svært få, om noen, billedhuggerarbeider i Stavanger. Etter 1658 kan det som

skjer nærmest karakteriseres som en eksplosjon av billedhuggerarbeider. Disse verkene fra Stavanger ligner i tillegg mistenkelig på billedhuggerarbeidene i Bergen fra tiden før 1658. Tekniske bevis som de høvlede profiler og spor fra høvelbenkens benkehaker knytter også disse gjenstandene fra Bergen og Stavanger sammen.⁷

Etter grundige studier av Peiters verk gjennom mange år, vil jeg hevde at det er mulig å kjenne igjen hans «hånd». Særtrekk, som hår, englevinger, blomster, ranker og så videre har blitt sammenlignet gjentatte ganger. Disse har så blitt sett opp imot hvordan andre kjente billedhuggere har behandlet samme detalj. Etter hvert kan man kjenne igjen kunstnerens repertoar og særegenheter. Denne metoden har imidlertid store svakheter. Grensen for hva som er samme stil og hva som er samme «hånd» er vanskelig, og grensen mellom vitenskap og synsing er tynn. Det er derfor viktig at man i en slik visuell analyse forteller nøyaktig hva man ser, og hvordan dette skiller den ene håndverkeren fra den andre. Dette mangler ofte i tidligere publikasjoner som har behandlet emnet.⁸

I tilfellet med Peiter kan vi knytte målbare spor som de nevnte sporene etter benkehaker og høvlede profiler til gjenstandsgruppen. Dette styrker argumentasjonen for at dette er verk av samme håndverker betraktelig.⁹ Tid og sted er et annet parameter som er til god hjelp i dette krediteringsarbeidet. Finner vi et verk av Peiter i et bestemt geografisk område, kan det logisk finnes andre i samme område. For eksempel kan vi se av både benkehaker og profiler at altertavlen fra 1642 i Ørskog (nå i Bergen museum) er laget av Peiter. Når vi da finner samtidige arbeider som ligner på Peiters arbeider på Stranda, styrker det vår antagelse om at dette er verk av Peiter, selv om arbeidene på Stranda mangler de målbare sporene. Stranda er ikke langt fra Ørskog (Sjøholdt). Disse arbeidene på Stranda har kong Christian 4.s monogram, som gir oss en tidsangivelse. Det må være laget før kongens død i 1648. Når vi i tillegg bruker de skriftlige kildene som forteller oss at presten i Ørskog også var prest på Stranda da disse gjenstandene ble skåret, begynner bevisrekken å tegne seg enda klarere. Slik ser vi flere ganger at gjenstandene som vi tror er laget av Peiter, har årstall, våpenskjold og tekster som gjør at de kan knyttes sammen

Skapet som er stilt ut på Nasjonal-museet er laget av Peiter Billedhugger. Den har den samme profilen på den øverste gesimsen som altertavlen på Kinn. Foto: Mette Tveit.

med andre gjenstander, personer og skriftlige kilder

Nedenfor følger en kronologisk liste over verk som ved visuell analyse, studier av verktøyspor og skriftlige kilder kan knyttes til Peiter. De skriftlige kildene er gjengitt i samme liste. Det blir for omfattende å gå nærmere inn på hvorfor jeg mener hvert enkelt av verkene er laget av Peiter her. Det bør gjøres i en bok som viser oss Peiters samlede verker. Poenget med listen er å gi leseren et overblikk over den omfattende produksjonen til billedhuggeren og de viktigste skriftlige kilder som omtaler Peiter.

Til grunn for listen ligger et mer omfattende arbeidsdokument, en tidslinje som stadig er i utvikling. Listen nedenfor er derfor ikke komplett eller endelig. For å skille tekst om gjenstander og skriftlige kilder er sistnevnte skrevet med blå tekst.

Liste over Peiter Billedhuggers produksjon og skriftlige kilder

ECKERNFØRDE

- 1627 Peter Neelsen, svenn hos Hans Gudewerth den eldre. Peter ble utlært det året etter seks års læretid. Dette betyr at han sannsynligvis ble født cirka 1607. (Holger Behling, Hans Gudewerdt der Jungere 1990 side 127)

SUNNMØRE, BERGEN og ØRLANDET 1634– 1657

- 1634 I Mariakirken i Bergen står 15 legemsstore figurer på konsoller trolig laget av Peiter. Peiter laget også tre epitafier og et krusifiks til denne kirken.
- 1638 I Borgund kirke ved Ålesund var det et interiør som dessverre brant i 1904. Her kan Peiter ha skåret prekestol, altertavle og pulpitur sammen med en annen billedhugger.
Et epitafium over Hans Gaas og våpenskjoldene til Henrik Thott og Beate Holgersdatter som er laget av kleberstein, er bevart på utsiden av kirken.
- Ålesund Sunnmøre musea har en benkevange fra en kirkebenk, en planke med utskjæringer og en atlant.
- 1639 I Vestnes i Romsdal står det et krusifiks med våpenskjoldene og initialene til Jens Bjelke og Sophie Brockenhus samt årstallet 1639.
- 1641 I Kinn kirke finnes et epitafium over Absalon Absalonsen Beyer
- 1642 I Ørskog var det et epitafium, en altertavle, et korskille og en prekestol. Tilbake i Ørskog kirke er bare epitafiet over presten Christen Jenssen Hegelund tilbake. Altertavlen er nå på Bergen museum. Korskille og prekestolen er flyttet til Leikong.
- I Norddal på Klokkegården står det et skap i privat eie.
- På Stranda har et alterskap fått nytt toppstykke med Christian 4.s monogram.
- Et mangletre fra Sunnmøre er nå på Nordenfjeldske kunstindustrimuseum.
- 1642 I Voss kirke ble det middelalderske alterskapet ombygd flere ganger. De fire englehodene i hjørnene av alterskapet er laget av Peiter.
- 1642-43 Lyse kloster og Selje kloster (Sælø). « Af Bergenshus lensregnskap f. 1642-1643 ser man, at der som

Epitafiet på Kinn, som laget av Peiter Billedhugger, er til minne om Absalon Absalonsen, sønnen til Absalon Pedersen Beyer og Anne Pedersdatter som ble brent som heks i Bergen i 1590. Foto: Michael Heng.

Detalj av altertavlen fra Ørsta, nå i Bergen museum. Foto: Mathies Ekelund Erlandsen.

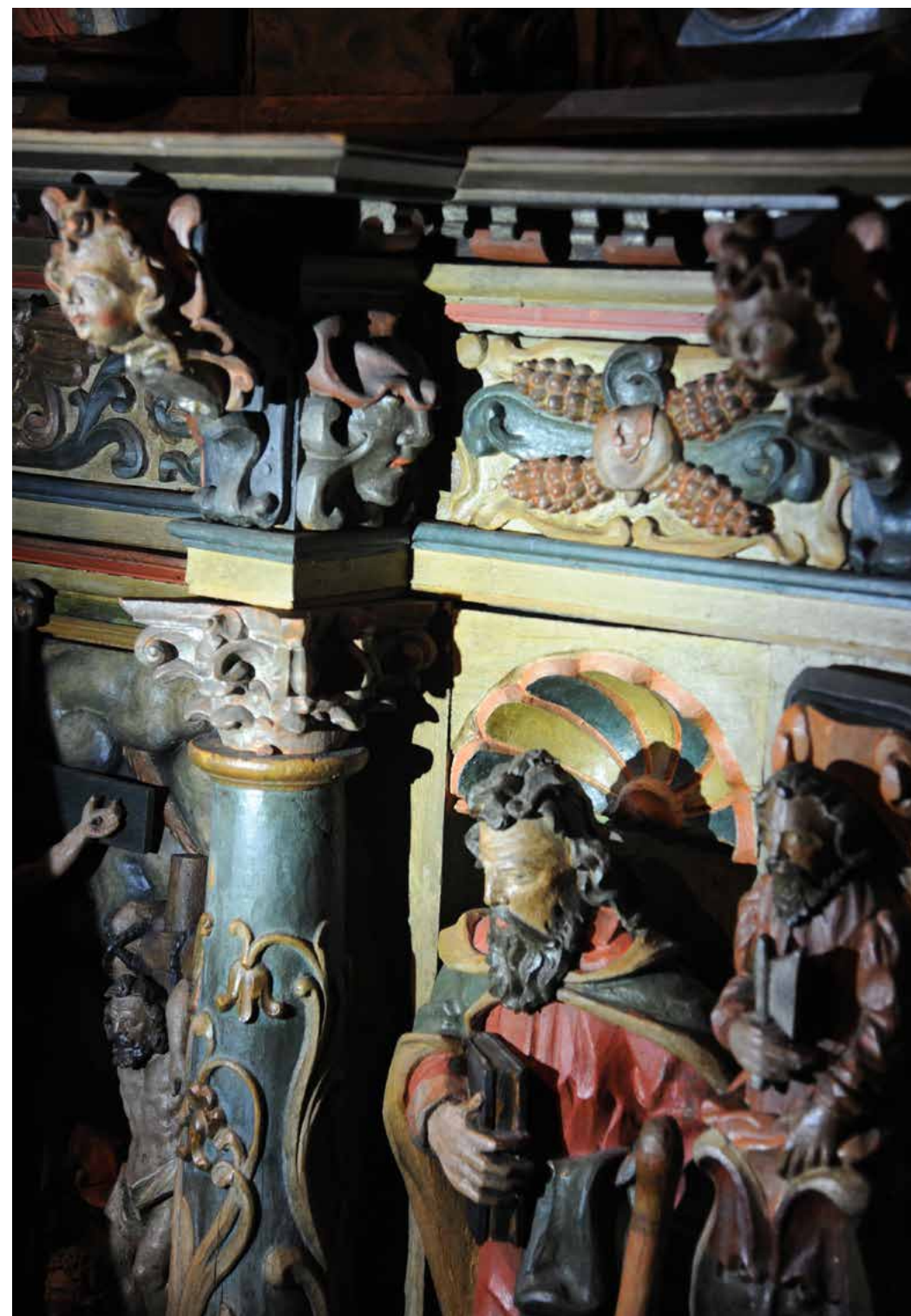
følge af en kongelig Ordre i det førstnævnte aar blev udsendt en vaktmester og en soldat i følge med Hybert Stenhugger og Peter Negelsen Biltsnider til Sælø og Lysekloster, hvor de udbrode Vegstene av klosterbygningerne og sagede og tilhuggede dem. Udbyttet heraf, 518 vegsten, blev ifølge Konossement af 20. Marts 1643 indladet i kongens skib Oldenborg, Skipper Mats Lessøe, og ført til København».

(Norske samlinger udgivne af et historisk samfund i Christiania 1850 bind 1 side 614.)

- 1644 Peiter tok borgerskap 13. febr. Petter Negellssen, bildtsnider Echlumbfyer (Eckernförde) i Holstein. (Bergens borgerbog. transkribert av Nicolay Nicolaysen 1878).
- 1644 Kinn. Altertavle. Peiter fikk betalt 14 riksdaler «Giffuit Peiter Billedsnider for arbeid paa en nye altertafle 14 dr». (Kirkeregnskapet for Kinn kirke Transkribert av Hans Eivind Næss 04. 01 2022.)
- 1645 Bergen koppskattmandtallet.

Petter Bildthouger	1 rdlr
1 suend	½ rd
1 dreng 1 pige -a`- 8 sk:, 1 s.mrk	

Til navnet Petter er det en fotnote: «Petter Negellssen, borgersk. 18. februar 1644. (manntall over Bergen bys koppskatt for 1645. Utgitt av Bergen historiske forening 1935 side 53)
- 1645 Bergen I Hustakseringen for Bergen 1645-46 står «Peter billedsnider» med «waninge haan jboer» med formue 600 rdr og boende «Neden for Raadstuen». Se, side 40: (A.M. Wiesener, Bergen Historiske Forening, Taksering over Bergen Bys Eiendommer 1645, side 40)
- 1645 Bergen Stadsporten. Her ser det ut som at minst et av klebersteinsrelieffene er laget av Peiter. Dette reliefet har to våpenskjold og initialene til Henrik Thott og Beate Holgersdatter Rosenkrantz. Relieffet er nærmest identisk med et relieff på Borgund kirke.
- 1648 Bergen Mariakirken og Bergen museum. Epitafium over presten Jurgen Lammers fra Lübeck. Det er bare maleriet og pryddrammen som er i Mariakirken, resten av epitafiet er på Bergen museum.

Skap laget av Peiter Billedhugger, utstilt på Stavanger museum fra sommeren 2024. Foto: Michael Heng.

- 1650 Bergen Mariakirken og Bergen museum Epitafium over Otto Volckers. Det er bare den sentrale prydrammen og maleriet som fortsatt henger i kirken. Deler av epitafiet finnes på Bergen museum.
- 1652 Bergen Domkirken epitafium over Johann Witte og hustru Gesche Wulst.
- 1652 Skjerstad kirke Kirkeregnskap. *«Arbeidslønn er givet en billedsnider 50 Rdlr. mens for samme tavle at staffere er givet Contrafeieren udi Bergen Elias Fugelschou*

35 Rdlr.» Billedsnideren kan være Peiter. Figenschou og Peiter, som var naboer i Bergen, kan ha samarbeidet om Voss-tavlen 1642, Volckers -epitafiet 1650 og Gabelsen-epitafiet 1655-. Skjerstad kirke brant med alt interiør i 1877. (Hans Nerhus Norges eldste landskapsmaleri og mesteren Elias Figenschou 1957 side 32 og 35)

- 1654/55 Nyttårsaften. En innførsel om Peiter Nielsen i tingbøkene. Peiter Nielsen i Kopervik var på Bygnes nyttårsaften 1654/55, og da ble hans «thiennner» Laurits Svendsen drept av Nils Trulsen, en husmann på Bygnes. Peiter forteller at han «var så meget beschencht Att hand ich Viste hanns thiennner Laurits Suendsen haffde veret i klammerj eller faait schadde förind om Morgenenn han (altså Laurits) komb hiem, Wahr da Megitt blodig er eptersom seenerne och Aar(e)nne paa hanns Wennst Armb Vahr i stöcker schaarenn».
- (Tingbøker for Ryfylke bd. X 1652-1657 v/ Hans Eivind Næss: 186ff. Karmøys historie bind 3 side 100 og 191)
- 1654-56 Austrått. Ørlandet, Trøndelag Portalen av kleberstein, Atriet med atlanter og Karyatider, loggian av kleberstein, kirkebenkene, et lite hengeskap og et hjørneskap som for tiden er utstilt der, er laget av Peiter. Hjørneskapet har bumerke og teksten ANNO 1654 og IDW.
- Nordenfjeldske kunstindustrimuseum i Trondheim eier et hjørneskap, med en poetisk tekst og initialene NHS 1594 og MHD.
- 1655-68 Innvik og Bergen museum epitafium over presten Peder Gabelsen og familie. To store figurer som sannsynligvis har flankert maleriet og to våpenskjold er fremdeles i kirken i Innvik.
- Bergen museum har flere løse deler som ser ut til å være lagt av Peiter.
- Bergen kunstmuseum Rasmus Meyers samlinger (Kode3) har en stor kiste med utskårne personifiserte dyder utstilt.
- 1657 I Formuestaksering i Bergen finner vi Petter Bildthugger i 3. rode som er på Nordnes, ved Nykirken. Peiter har altså flyttet fra rode 17. Petter Bildthugers hus och Grund var satt til 360 dalere, som også var hans samlede formue.

STAVANGER 1657– 1670-ÅRENE

- 1657 I Stavanger borgerbok finner vi «Peiter Nielsen, i Kopervig, borger.» Han er oppført som utenbys borger i skattemanntallene for Stavanger de følgende årene frem til 1674. I den samme borgerboken er Peiter Billedhugger ført inn i 1650. Dette har vi ikke funnet kildegrunnlag for. (Lensarkivet i Stavanger, skattemanntall, arkivboks 58 og 59 statsarkivet i Stavanger)
- 1657 av en rettsak i 1657 fremgår det at Peiter da hadde egen brygge. (Karmøys historie bind 3 side 100)
- 1658 (1659) I bygdeboken for Karmøy, Stangeland og Kopervik står det om Peter Nilssen: «Peter var komen hit til Kopervik seinast i 1659 då han er nemnt her med eigne hus. Året før hadde han pantsett desse husa for 18 rd til Ivar Nilssen på Stangeland. Våren 1664 måtte fjerdingstinget haldast i husa hans fordi David Davidsen ikkje ville låsa opp tingstova. Han er i 1664-65 nemnt en velbedaget mann». (Arnvid Lillehammer. Bygdebok Karmøy 1985 side 419.)
- 1658 Prekestolen i Stavanger domkirke. Årstallet 1658, flere navn og våpenskjold er skåret inn. Deler av prekestolen, og et lysskjold som hører til, finnes på Stavanger museum.
- 1658- 1659 I Stavanger Hospitalets regnskap for perioden 1. mai 1658- 1.mai 1659 står det: «Den Hæderlige og høylærde Mandt, vores kiere sogneprest M. Detleff lauritzen, haffuer forærit Hospitalkirken thil en Altertafle. 20 Rdr. Bildthoueren forærit et crusifix med thvende andre hosstaande Bilder, for det øffrige Arbeide, med Lensherrens och Bispens Waaben Betalt hannem 22-4-» (rdl.-ort-sk.)
(Gjengitt av S. Rygh i Ætt og Heim 1972 i artikkelen Stavanger hospitalkirkes gamle altertavle. Side 16)
Hans suen thil drichepeng 1-8-1» (kanskje 1-8-0)»
Dessuten står det at prekestolen ble «tatt ned» før den ble satt opp igjen i hospitalskirken. «Bildesnideren» får betaling (3 riksdaler) for å ha flyttet prekestolen - altså den gamle - ut av Domkirken og oppsatt i Hospitalskirken. «Bildesnideren for Prædichestolen att flytte aff domkirchen, der att nedertage, och Igien vdi Hospitalz kierche at opsette 3-o-o» (lensarkivet arkivboks 33.transkribert av Hans Eyvind Næss)

Alterskapet fra middelalderen på Stranda fikk nytt toppstykke med Christian den 4.s monogram. Foto: Stranda kirke.

Detalj, et momenta mori, sannsynligvis fra Gabelsen-epitafiet i Innvik, nå i Bergen museum. Foto. Mathies Ekelund Erlandsen.

Portal fra Nykirken, Bergen 1670. Foto: Michael Heng.

- 1659 I Hareid kirke står altertavlen fra hospitalkirken i Stavanger.
- 1660 På Nasjonalmuseet finnes et Skap laget til Knud Clausen Koch og hustru Anna Knudsdatter. I tillegg har de en hylle og et stort framskap. Det store framskapet er for tiden utstilt.
- Norsk folkemuseum har en himmelseng, en stor kiste og et skap.
- 1660 I Stavanger domkirke henger et Epitafium over Borgermester Severin Pedersen Godtzen og Elisabeth Christensdatter Trane. Malt årstall er 1662 mens hugget er 1660.
- Glomdalsmuseet på Elverum har en kiste med initialene ASD og våpenskjoldet til Godtzen.
- Bergen museum har deler av en Seng. Sengen har familien Godtzens` våpenskjold og initialene til Anne Sørensdatter Godtzen og ektemannen, sogneprest i Høyland, Magister Kjeld Hansen.
- Flere møbler befinner seg på ukjente steder, blant annet en kiste som ligner den som befinner seg på Glomdalsmuseet, med to fyllinger på fremsiden med Godtzens våpenskjold og initialene til Herr Severin Sørensen Godsens og konen Karen Olsdatter. Et hjørneskap har våpenskjold med bumerke og Godsens våpenskjold, samt initialene til Lisbeth (Elisabeth) Sørensdatter Godtzen og ektemannen Morten Hansen Seehusen. Et annet skap har våpenskjoldet til Godtzen nede og våpenskjold med bue og pil oppe.
- 1661 Stavanger domkirke. Epitafium over biskop Markus Christensen Humble. I domkirken finnes også en gravstein med bumerke og sekundær tekst.
- 1661 I Eiendoms og formueskattakseringen står det «Det uden Byes boende Borgeschabs Husse og formue». Eiendoms og formueskatt på 10 riksdaler betales av Petter Nielsen i Kopervik. (Samlinger til Stavanger bys historie bind IV: 277)
- 1662 24. juli stevner Kemneren i Stavanger borgerskapet i Ryfylke for rytterskatt. En av de som ble stevnet var: «Petter Nielsen i Kopervik 3rd. 2 slettemark» (Samlinger til Stavanger bys historie bind III side 66. Se også 19.juni samme side)
- 1662 I Snekkersvennenes protokoll i Bergen står det:

Detalj fra portal fra Nykirken, Bergen 1670. Foto: Mathies Ekelund Erlandsen.

«Anno 1662 haffuer hindrich Jonsen Dankert Ladit sitt Namff forskienket. Lert hios Petter Nilsen bilthuffu-er» (Gjengitt av Jan Henrik Lexow i artikkelen snedker-svendenes Broderskap i Bergen, Bergen museums årbok 1944).

- 1662 I Statsarkivet ligger en avskrift av et skjøte 23. november. Det forteller oss at Petter bildtsnider bor i Anna Thomasdatter Wegners' hus. Eiendommen blir solgt fra Anna til Isack Thordsen Bager. (Jan Henrik Lexow. Gravminner fra Stavanger domkirke. Stavanger museums årbok 1969 s16. Skjøte skrevet av, av Anders Bærheim avskriftsprotokoll II side 62 Statsarkivet i Stavanger)
- 1663 Åkra kirkeregnskap. I regnskapene for kirken i årene 1663-66, er en utgiftspost for bord til hvelving i koret, «som blef gjort offuer den altertafle David david- sen i Kobbruigen til kirchen foræred». (Dag H Sæverud. Bilthuggerbarokken i vestnorske kirker. Bergen 1979. side 67-68 og side 349)
- 1663 I Åkra gamle kirke henger en altertavle med tre våpenskjold og initialene til Ingeborg Nilsdatter, Rasmus Andersen og giveren av tavlen David Davidsen, alle fra Kopervik.
- 1664 Våren 1664 måtte fjerdingstinget holdes i husa til Peier Nielsens fordi David Davidsen ikke ville låse opp tingstova. Peiter blir på denne tiden kalt «en velbedaget mann». (Arnvid Lillehammer, Gards og ættesoge for Stangeland/Kopervik: 419. Karmøys historie bind 3 side 174)
- 1664 I Stavanger domkirke henger også epitafiet over Jens Pedersen Hiermann og Anna Catharina Nielsdatter.
- I Bergen, på Norges handelshøyskole står en skjenk som sannsynligvis ble laget på slutten av 1800-tallet med gamle utskjæringer laget av Peiter. Skjenken har våpen- skjold og initialene til Anna Katharina Nielsdatter og mannen hennes Magister Jens Pedersen Hiermann.
- 1665 I Bytingets protokoll står det: « Petter bildhugger (fotn: Petter Peiter) Bildhugger har efter fornnavnet at dømme været udlænding.». havde ladet oppstevne Isak Bager fordi han i hans eget hus St.Thomæ aften Petters kvinde med usømmelige ord havde begegnet. Isak erklæ- red kun at have talt til hende om hendes gjæld til ham,

Detalj fra Hiermann-epitafiet i Stavanger domkirke. Foto: Michael Heng.

men vidste henne intet på ærens vegne at beskyldte. Med denne erklæring var hun fornøiet.» Det er Isack som eier dette huset der Peiter er leietager. (Gjengitt av Andreas Emil Erichsen i Samlinger til Stavangers historie 1903 bind 1 side 320)

- 1665 Stavanger. Bytinget. «peiter Bildhugger stevnes for gjeld til Hr Peder Finde (fotnoten sier, Peder Jørgensen Finde Sogneprest i Førde) i Bergenhus len 35 rigdlr. På Peiters vegne mødte hans kvinde Margrethe Jansdatter og begjæred henstand, men han blev tilpliktet at betale inden 14 dage. (Gjengitt av Andreas Emil Erichsen i Samlinger til Stavangers historie 1903 bind 1 side 325)
- 1666 I Førde kirke står en altertavle. Altertavlens predella har flere tekstfelt med våpenskjold og hugde bokstaver. Her fremgår det at giveren av tavlen er Peder Jørgensen Finde.

- 1666 Sokndal kirkes prekestol.
- 1666 På Stavanger museum har vi en dør som har vært mellom benkene i domkirken. Vi har også en benkevange med familien Hiermanns våpen og valgspråk, en planke med samme type ranke og et hjørneskap.
- 1666 I Time kirke henger et epitafium, som nå er ombygd til altertavle. Initialene viser at det er til minne om Ellen Thomasdatter Wegner og hennes tidligere mann Magister Elias Jakobsson Agricola.
- 1666 Bergen Vestlandske kunstindustrimuseum. Skapet kommer egentlig fra Time/Lye og har initialene til Herr Laurits Berentsson Syssivinius, Ellen Thomasdatter (Wegner), datter av biskop Thomas Wegner, Laurits' første kone og Rebekka Markusdatter (Humble), datter av biskop Markus Humble og Laurits' andre kone.
- 1666/1667 I Kirkeregnskapet for Sogndal i Dalane finnes det innførsler knyttet til byggingen av ny prekestol. Her får vi flere opplysninger om den ikke navngitte billedsnideren. Det fremgår at billedsnideren ble ført med båt frem og tilbake til Sogndal. Han var gift, men konen var ikke med på turen, så det måtte tilberedes mat på stedet. Noch førde billedsnideren med sig 5 Støcher Egetræer for de 5 Historier i Paneluerchet er Vdhuggen udj... 1 Rdr. (Riksdaler). Paa dette arbeid haffde billedsnideren arbeidet som kand siges med en ... (god?) Samuitighed baade aarle och ... (sent?) med sin søn 16 Vgers tid och Nogle dage, effterdj han hafde (ej sin) quinde, ej heller kunde føre Kost ... (med?) sig, hafr (:haffuer) derfor mot (les: måttet) holde (self?) kaast, som han: (:)hannem) Loffuit Var ... (? Riksdaler)
Billedsniderens dreng d... (?) ... (? Riksdaler) Giffuit de folch Som førde ... (hannem?) til Sogendall... (? riksdaler) For baad och Folch at føre han(nem) tilbage igien... (? Riksdaler) Snedich (?)eren¹ for dend ... (nye) Predichestoel effter Aff(tale?) for hans arbeide 30 Rdr. (transkribert og kommentert av Hans Eyvind Næss)
- 1668 Stavanger. Bytinget «d. 30 marts. Villem Hollænder stevnede forskjellige personer for gjæld, deriblandt Peiter Bilthugger for 3½ dlr. Paa Peiters vegne mødte hans kvinde og vedgikk gjælden. Skyldneren ble dømt til at betale inden 14 dage. (Gjengitt av Andreas Emil Erichsen i Samlinger til Stavangers historie 1903 bind 1 side 383).

Altertavle i Hareid, opprinnelige fra Stavanger Hospitalkirke. Foto Michael Heng.

- 1668 Et hengeskap befinner seg på ukjent sted. På øverste dør står det JONAS ERASMI CISELLE TOMADATTER ANNO 1668. Jon Rasmussen, vicepastor i Strand var gift med Cisselle Thomasdatter Wegner. Datter av biskop Thomas Wegner.
- 1669 Stavanger. Raadstueretten. « d. 29 apr., nærv. ki1. borgem., 3 raadm. Peiter Bilthugger lod tinglyse et brev, hvori hans sal. Stifdatter kirsten Jacobsdatter har foræret sin moder, hans kvinde, tiende og fjerdingssave av alt, hvad hun er eiende, samt begjærer en hæderlig begravelse, og det øvrige at maatte af hendes stiftader bekostes paa et epitafium her i domkirken, hende til beprydelse; hvilket hun har testamentert i sin sygdom d. 17. apr (Gjengitt av Andreas Emil Erichsen i Samlinger til Stavangers historie 1903 bind 1 side 401)

- 1669. Den andre mai blir Peiter billedhuggers stedatter Kirsten Jacobsdatter begravd. Fjorten dager senere, 17. mai samme år, blir hans kone Margrete Jansdatter begravd. (Jan Hendrich Lexow Gravminner fra Stavanger domkirke. Stavanger museums årbok 1969 side 17)
- 1669 Sokndal kirke fikk dør til prekestolen. Døren har årstall, våpenskjold og tekst om giverne.
- 1670 Nykirken i Bergen fikk en portal av kleberstein, den har Christian 5.s monogram og årstall.

Har Peiter skåret alt i domkirken?

Portalen på Nykirken er hittil det siste kjente verket av Peiter Billedhugger.

Hva så med de siste to epitafiene i Stavanger domkirke, Frantsøn-epitafiet fra 1674 og Tausan- epitafiet fra 1676? Her er det fortsatt en jobb som må gjøres før vi kan konkludere med hvem som har laget dem. Tidligere kunsthistorikere som Henrik Grevenor og Dorothea S. Platou har argumentert for at disse er skåret av samme hånd som de foregående epitafiene og prekestolen. Spesielt når det kommer til Frantsøn-epitafiet er det forståelig at det har blitt argumentert for dette. Komposisjonen, ornamenter og motiver minner svært mye om to av de eldre epitafiene over Humble og Hiermann.

I 1676, da Tausan-epitafiet ble laget, var Peiter fortsatt i live. I 1674 var han også borger av Stavanger. Billedhuggeren var imidlertid i slutten av 60-årene. Til tross for at Frantsøn-epitafiet har mange likheter med Peiter sine arbeider, kan det likevel se ut til å være skåret av en annen hånd. Detaljer som for eksempel våpenskjold, volutter, rankenes avslutning, granatepler og englevinger, for å nevne noe, skiller seg ut fra de tidligere arbeidene. Spor etter benkehaker skiller seg også ut. Det betyr at Frantsøn-epitafiet er skåret på en annen høvelbenk enn den Peiter brukte på de tidligere arbeidene.¹⁰ Peiter Nielsen var fortsatt borger av Stavanger og han kan derfor ha tegnet epitafiet og stått som mester for verket. Har han for eksempel fått en av sine tidligere elever til å skjære for seg? Tausan-epitafiet har de siste årene vært kasset inn og derfor utilgjengelig for vår forskning. Likevel kan vi av foto se store likheter i detaljene med Frantsøn-epitafiet. Et tredje epitafium må også trekkes inn.

I Hjelmeland kirke henger et epitafium over Jens Simonsen Morsing fra 1680. I detaljeringen ligner dette svært mye på

de to foregående, dessuten har det spor etter en av de samme benkehakene som vi finner på Frantsøn-epitafiet. Vi har konkludert med at disse tre epitafiene er laget av en og samme person, og denne personen var ikke Peiter Billedhugger. At vi ser samme hånd på alle disse tre, gjør det mindre sannsynlig at de er importerte. Jeg tror at det er fullt mulig å finne ut hvem som har laget disse sene billedhuggerarbeidene i Stavanger. Metodikken har vi nå allerede utarbeidet, og vi har sett at den gir resultater. Hvis disse tre epitafiene er laget av noen som var bosatt i Norge, kan vi regne med at det finnes flere verk av denne ukjente billedhuggeren bevart. Billedhuggerarbeidene på Sør- og Vestlandet fra siste halvdel av 1600-tallet bør studeres og grupperes, for så å se om vi finner noen likheter. Samtidig må vi gå til de skriftlige kildene som kirkeregnskap, rettsprotokoller, skifteprotokoller og sammenholde opplysninger om billedhuggere med dette spennende gjenstandsmaterialet.

Stavanger domkirkes barokke inventar under lupen. Hvem har skåret og hvem har malt? er et tverrfaglig og institusjonelt samarbeid mellom Museum Stavanger (MUST) og Arkeologisk museum universitetet i Stavanger (AM/UIS). Sammen med historiker Hans Eyvind Næss har denne tverrfaglige forskningen gitt oss svar på mange spørsmål om hvem som skar og malte disse hovedverkene i norsk barokk. Som denne artikkelen viser, finnes det imidlertid fortsatt spennende, ubesvarte spørsmål som det vel verdt å finne ut av.

Noter

- 1 Trond Gjerdi, Norges kulturhistorie. Oslo 1983. bind 3 side 27.
- 2 Ole Deng og Inger Dubeck, Håndverkets kulturhistorie. København. 1983. side 74.
- 3 Poul Strømstad, Fra laugstiden nationalmuseet, Odense 1976. side 18-20.
- 4 Carl Mathiesen, Stavanger skredderlaugs historie gjennom 400 år Stavanger 1953.
- 5 Robert Kloster, Snekkerhåndverket i Bergen under renessansen. Bergen. 1942.
- 6 Chr Axel Jensen, Danmarks snedkere og billedsnidere i tiden 1536-1660. 1911 side 97. 107 og 110
Abel Schrøder laget i løpet av sin karriere minst 15 altertavler, to korskillere, flere epitafier og 11 prekestoler. Lorents Jørgensen laget 12 prekestoler, 14 altertavler, 4 epitafier i tillegg til mange mindre arbeider. Produksjonen som listes opp her er ikke den fullstendige produksjonen til disse håndverkerne. Selv om merittlistene er imponerende, må vi regne med at ikke hele gjenstandsmaterialet har blitt bevart eller er beskrevet i skriftlige kilder. Produksjonen til disse tre billedhuggerne har altså høyst sannsynlig vært enda større.
- 7 Med stedsnavnene Bergen og Stavanger menes Stavanger og Bergenhus len.
- 8 Hans Jacob Dahl, Kun et simpelt bondearbeide, 2015.
- 9 Et annet kjennetegn som til dels er målbart, er de hugde bokstaver som mange gjenstander har.
- 10 Vi finner spor av de samme benkehaker i en lang periode, fra 1642 (Ørskog) til 1666 (Førde). Det virker ikke sannsynlig at Peiter skulle velge å bytte disse så få år før han døde.

JOHN GUNNAR JOHNSEN

SKOMAKER BLI VED DIN LEST

Skomakerfaget er i dag nesten forsvunnet i sin opprinnelige form. Sko i alle fasonger produseres på fabrikker, hovedsakelig i lavkostland, og flikkbarer som reparerer sko og filer nøkler, har erstattet lokal skoproduksjon. Dette er en utvikling som er felles for mange håndverksfag og endringene har særlig funnet sted i siste halvdel av 1900-tallet. Denne artikkelen ser tilbake på skomakeryrkets utvikling og avvikling i Stavanger på 1900-tallet. Fortsatt gjenstår det å grave seg ytterligere ned i både yrket og de mange skomakernes historie. Forhåpentligvis kan artikkelen spore andre til å bidra med mer informasjon.

Det krevdes borgerbrev for å være skomaker

Arkeologiske funn av lær og fragmenter av sko på Skagen viser at det har vært skoproduksjon i Stavanger på 1100- og 1200-tallet. I Axel Kiellands, Stavanger Borgerbog 1436-1850, er 7 skomakere listet opp med borgerbrev i Stavanger i begynnelsen av 1600-tallet. Dette bekrefter deres tidlige posisjon i byen.

Ola Aurenes hadde i 1929 en artikkel i Stavangeren¹ hvor han listet opp alle håndverkere med borgerbrev i Stavanger i 1825. Den største gruppen var skomakere med 23 personer. Bak fulgte snekkere, skreddere, bøkkere, bakere og hattemakere. Listen er et tydelig uttrykk for et samfunn hvor de fleste varer ble produsert lokalt og ofte etter bestilling. Virksomhetene var regulert av de gamle retningslinjene for laugene. Ifølge disse kunne ingen drive som skomaker eller ta inn svenner og læregutter før han hadde tatt mesterbrev. Læretiden for en læregutt var tre år, deretter oppnådde han svennestatus og måtte arbeide i fire år som svenn. I tillegg krevdes ett år som mestersvenn før han kunne avlegge mesterprøve og løse borgerbrev og få status som mester. I 1839

År	Skomaker- mestre	Fabrikker	Merknad
1824	23		Stavangeren 15.6.1929
1882	64		
1888	57		Til sammen 154 skomakersvenner
1897	46		
1900	47	2	
1909			22 personer registrert som mestere
1915	75	3	Samlet tall for skomakere og skotøyforretninger
1928	64	5	
1936	63	4	
1944	77	5	
1954	51	5	
1968	26	3	
1979	18	1	
1994	3		I 1994 er kategorien skomaker erstattet med skoreparasjon

Antall skomakerverksteder i Stavanger 1882 – 1994
Tabellen er basert på antall skomakere som er listet opp i Adressebok for Rogaland

ble den gamle laugsordningen erstattet av en håndverkslov som ga lettere adgang til å utøve et håndverk. Denne viste seg lite gagnlig og i siste halvdel av 1800-tallet ble det igjen tatt inn bestemmelser om læretid og svenneprøve².

I slutten av 1800-tallet var maskiner i ferd med å erstatte deler av produksjonsprosessen. Dette gjaldt i første omgang å sy (nåtle) overlæret som i økende grad ble utført på egne verksteder. Dette ga grunnlaget for økt masseproduksjon og dermed også egne skofabrikker. Stavanger var en betydelig «skomakerby» og fikk sin første «nåtlefabrikk» i slutten av 1870-årene. Denne ble startet av P. Jensen og hadde i 1890 ca. 25 personer i arbeid. Fabrikken produserte plugget skotøy som også ble solgt til skomakere på Østlandet. Den hadde også en viss eksport, bl.a. til Island³.

Antall skomakere som drev egen virksomhet og var oppført i Adressekalenderen var høyt og relativt stabilt, men tallene forteller ikke noe om hvor mange som var sysselsatt i de enkelte virksomheter. Et inntrykk av dette får en i forbindelse med skomakerstreiken i 1892. Det ble opplyst bl.a. i Vestlandsposten at byen hadde 44 skomakermestere, 175 svenner og at 90 av disse var organiserte⁴. I tillegg til dette

kommer et betydelig antall ufaglærte som arbeidet i små og større virksomheter.

I et intervju med skomakermester Karl Kristiansen forteller han både om sine læreår og utfordringene som skomaker i tiårene før og etter århundreskiftet.

Han begynte i lære hos skomaker Rasmus Knoph i 1864. Dette var en av de store skomakervirksomhetene hvor det var 6 svenner i arbeid og en kundekrets som omfattet flere av de finere familier i byen. Som læregutt var det en

R. O. Hærem. E. Øsebak. Skomagere: L. Andreassen, 1500. O. Andreassen. A. Aslagnsen, 1000. L. Berg. P. O. Birkeland, 1200. Carl Christiansen, 800. E. Endresen. W. Egga , 1000. Brødrene Gimre, 1500, 3000. I. Gimre, 1500, 3000. P. M. Gimre. C. O. Gjødvaag, 1000. P. Gabrielsen, 1000. T. Haaland, 1200, 3000. B. Hansen. B. A. Hansen, 1500, 4000. S. O. Hauge. J. P. Haugland. C. Hognestad. O. Jacobsen, 800. P. Jacobsen. M. Jensen. L. Johannesen, 800, 2000. H. A. Johnsen, 3500, 12.000. Chr. Jøvig. O. Knoph. G. M. Knudsen, 1000. J. P. Malmir, 1000, 2000. M. D. Monsen, (G. Pedersens efterf.), 2000, 2000. E. Nielsen, 2000. M. Nielsen. O. Nielsen, 1800, 7000. Karl Næss, 1000. Aug. Olsen. Joh. Olsen, 800. O. Chr. Olsen, 1600, 8000.	Oluf Olsen, 1000, 4000. Omund Olsen. Salve Olsen. B. Omdal, 1000. T. Pedersen, 1200, 2000. Severin O. Ramsland, 800, 2000. Lars Rasmussen. Tønnes Rasmussen, 800. I. Rimestad, 1200. B. A. Skjæveland, 1500, 2000. O. Skjæveland. Johs. K. Soma, 1200, 2000. M. A. Steenberg, 1400, 4000. B. Svendsen. H. O. Tesdal. A. Topdal, 1400, 2000. S. Tønnesen. O. Olsen Wigre. W. C. Wilhelmssen. E. O. Østrem, 1200, 2000. R. Øvre-gaard. B. I. Øxnevad. J. R. Øxnevad, 900.
---	---

Skomakere i Stavanger 1888/1889, Kilde Norges Handelskalender 1888/1889

Foto: Rogalands Avis26.9.1978/Byarkivet 2008_07_C071_003.tif

Verkstedet til skomaker Håkon Wasbø som holdt til i Øvre Strandgate 37. Firmaet ble startet av O. T. Wasbø i 1909 i Nedre Strandgate 16. Det flyttet i 1912 til Øvre Strandgate 37. Han drev verkstedet fram til 1943, da virksomheten ble ført videre i to generasjoner, den siste skomaker Haakon Westbø fra 1961-1983. (Foto\Byarkivet Bysto15_123_013.tif)

lang og travel arbeidsdag: «Arbeidstiden var fra 6 om morgenen til ialfald 10 om kvelden. Og måltiderne var det at sluke; der var ikke tale om nogen middagshvil. Men det var ikke nok med det. Læregutterne maatte ogsaa hjælpe madamen – bære vand, hugge ved osv. og om søndagen var det at sitte inde og vugge barnet. Men det var ikke nogen som syntes rart om dette. Det var slik skik og bruk. Vi fik ialfald god og rikelig mat hos Rasmus Knoph.»⁵

Kristiansen startet sin egen virksomhet i Vaisenhusgata 13 i begynnelsen av 1880-årene og hadde på det meste 24 svenner i arbeid. Dette var et av byens største skomakerverksteder og ble bare overgått av skomaker T. Haaland i Vævergata 37 (Søregata). I 1896 annonserte Kristiansen i Norges Handelskalender med «Export af alle Sorter Skotøi»

Karl Kristiansen var blant dem som solgte sitt skotøy til Østlandet. Fortjenesten var imidlertid liten og arbeidsdagene var lange. I intervjuet⁶ kom han også inn på fagets utvikling.

«Skomakerfaget kunde som haandverk ikke holde stand mot industriens invasion og haandverksmestrene blev skotøihandlere. Skomakerfaget hører nu historien til.»

Statsfysikus Berner i Kristiania beskrev i 1908 situasjonen for skomakerene, denne synes også å være representativ for Stavanger.

«Skomakerne i byens sentrum hadde gjerne butikk og drev verksted i en avdeling av butikken eller i et rom ved siden av. Disse mottok bestillinger på nytt fottøy og reparasjoner. Vanligvis ble arbeidet utført av en svenn som ble betalt pr. uke. Når svennen ikke hadde nok arbeid med

(Vestlandsposten 1.11.1890)

bestillinger og reparasjoner, laget han nytt skotøy etter nummer for salg i butikken.»⁷

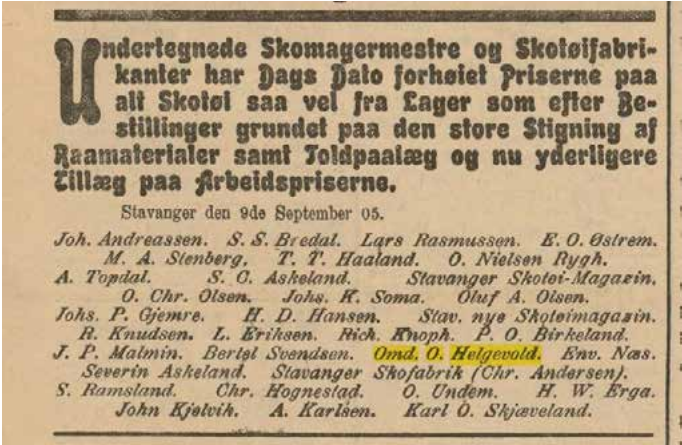
Skomakermestrenes forening

Skomakermestrene i Stavanger hadde sin egen forening som i 1909 hadde følgende medlemmer:

Navn	Adresse
Andreassen, Joh.	Nygaden 27
Birkeland, P. O.	Øvre Strandgt. 14
Bredal, S. S.	Nygaden 27
Eide, Fr. W.	Kongsteinsgt. 19
Erga, H. W.	Kongsteinsgt. 4
Eriksen, L.	Arneageren 2, Provstebakken, Steinkargt., Nygata
Gjemre, J. P.	Vævergt. 9 (Søregata)
Gjøvaag, K. T.	Kapt. Langesgt. 3
Helgevold, Omd. O.	Løkkeveien
Høiland, R.	Opheimsgata 15
Haaland, T.	Vævergt. 37 (Søregata)
Knoph, R.	Nygata 34,
Knudsen, L.	Vævergt. 9 (Søregata)
Kristiansen, Karl	Vaisenhusgata 13, senere 60
Motland, L.	Vaisenhusgata 29
Næss, Enevold	Løkkeveien 2
Rasmussen, Lars	Rosenkransgt. 17
Ryg, O. Nielsen	Michael Berentsensgt. 2
Sondresen, Samuel	Rosenkildeg. 19
Svendsen, B.	Løkkeveien 82
Undem, O.	Kirkegt. 42
Østrem, E. O.	Langgt. 1

Flere av skomakerverkstedene flyttet slik at den oppgitte adresse kan ha variert. Gjennom sin forening samordnet de både lønninger, arbeidsbetingelser og prisene på de ulike produkter. Det finnes flere eksempler på at disse ble annonsert som veiledning til bl.a. kundene.

Størrelsen på de enkelte verksteder er i stor grad ukjent. Noen få av dem tok steget videre til å organisere sin virk-

(Stavanger Aftenblad 9.9.1905)

somhet som «skofabrikk». De første skofabrikkene i Stavanger kom i årene rundt århundreskiftet. Enkelte av disse var relativt store og kunne ha mer enn 30 personer i arbeid. Informasjonen om de enkelte er sparsom både når det gjelder antall ansatte, hva som ble produsert og hvor varig virksomheten var.

Skofabrikkene

I 1908 fikk en den store skomakerstreiken i Stavanger som varte i 64 dager og hvor 189 skomakersvenner deltok. Resultatet ble seier for arbeiderne, men streiken bidro til å svekke grunnlaget for skotøyproduksjonen i Stavanger. H. Amundsen skriver i jubileumsboka at «Den langvarige konflikten førte til at det såkalte «Stavangerskotøy» som solgtes til handlende landet rundt i konkurranse med fabrikkskotøyet fikk sin første alvorlige knekk. Tallet av mestere og svenner gikk sterkt tilbake, og ved neste tariffrevisjon (i 1912) var det bare halvparten i arbeid.»⁸

Ved et økt omfang av fabrikkprodusert skotøy møtte skomakerne også en sterkere konkurranse fra utenland-ske skoprodusenter. I 1906 var importen 19 tonn skotøy, i 1914 var dette økt til 83 tonn og i 1925 utgjorde importen av skotøy 356 tonn. På 1930-tallet foregikk en kampanje for å kjøpe mer norske varer, noe som også skomakerne dro nytte av og importen ble redusert. På midten av 1950-tallet ser vi imidlertid en formidabel økning i skoimporten. I 1955 ble det importert 187.000 par sko, ti år senere, i 1965 var importen 1.402.000 par sko.⁹

(Stavanger Aftenblad, 5.4.1909)

(1.5te Mai, 1.9.1909)

(Stavanger Aftenblad, 14.11.1914)

Både skomakermestre og svenner synes å ha akseptert at det ikke nyttet å stanse bruken av maskiner i skotøyproduksjonen og dermed også etableringen av skofabrikker. Skomakersvennene rettet derfor sin innsats mot å sikre seg best mulig lønns- og arbeidsforhold i de skotøyfabrikkene som ble opprettet. I Stavanger fikk en aldri mange fabrikker og dere størrelse varierte også. Det var nok også et definisjonsspørsmål hva som ble karakterisert som et stort skomakerverksted og hva som ble definert som fabrikk. I tabellen under er listet opp de virksomheter som i Norges Handelskalender og Adressebok for Rogaland har blitt registrert som skofabrikker. Tidspunkt for start og slutt er ofte vanskelig å tidfeste nøyaktig.

Navn	Start	Slutt	Adresse	Merknad
Stavanger skofabrikk	1900	1923	Birkelandsgata 2-4	Fabrikken solgt på auksjon i 1927.
H. W. Erga skofabrikk –	1900	1920	Kongsteinsgata 4	Fikk navnet Aurora i 1918
Tharald Svendsens skofabrikk	1906	1953	A.B.C gata 14 -	Fikk navnet Stjernen i 1918, diverse navnebytte fra 1948
Bredal skofabrik A.s	1916	1918	Nygata 27	Firmaregistrering er fra 1916, men eksisterte som skomakermester i 1890-årene (Bredal & Tvedt)
Stavanger kommunale skofabrikk –	1918	1920	Grensesteinsgata 17	
Sven O. Eide	1922		Nedre Dalgate 3	Overtatt av sønnen Bernhard i 1936
Oscar Førland	1925	1937	Rosenkildegte. 9	
Henrik Karlsen	1920	1955	M. Lagabøtersgt. 38	I Norges Handelskalender til 1954
P. K. Rønneberg – Stavanger skotøi og reparasjonsfabrik	1909	1943	Verksgata 12 Langgata 14	Overtas av Georg Hognestad, svenneprøve i 1943
Gabriel Johnsen	1924	1948	Nedre Dalgate 30	Johs. Johnsen i 1954
O. Olsen & Søn, tøffelfabrikk	1922	1960	Stenkargt. 25 Øvre Strandgate 26 Øvre Strandgt. 3	Trebunnstøvler og sko Omdøpt til Tøffelhuset, skoforretning fra 1960
S. Gjøvåg	1946		Vaisenhusgata 13	
Georg Hognestad	1944		Langgata 14	Formann i Skomakerforeningen. Produserte bl.a. tresko
Baltzer Skotøy	1951	1954	Søregt. 21	Ble i 1951 anmeldt for salg av rimelige sko
Storhaug skosåling	1951		Karlsminnegt. 32	Beksøm og arbeidssko

I Stavanger var Stavanger skofabrikk A.s en av de første som ble opprettet. Denne ble startet ved århundreskiftet av Erik Berentsen og advokat K. Berg med en aksjekapital på kr 44.000.¹⁰ Fabrikken var den største av skofabrikkene i Stavanger med 40 ansatte. Firmaet flyttet under første verdenskrig til Birkelandsgata 2-4 i de tidligere lokalene til Platou skole. Fra 1921 gikk firmaet med underskudd og fabrikken ble derfor lagt ned i 1923. Firmaet opprettholdt imidlertid sitt skotøyutsalg fram til 1927 da også dette ble avsluttet.¹¹ En annen av fabrikkpionerene var H. W. Erga som er oppført med eget skomakerverksted i Norges Handelskalender allerede i 1888. Ved århundreskiftet var dette omdannet til en fabrikk med mellom 20 og 30 arbeidere. Erga var en markant person blant skomakerne og utfordret bl.a. lønnskravene til svennene. Dette resulterte i 1907 i en langvarig streik hvor han langt på vei måtte akseptere kravene fra svennene. I 1918 valgte han å registrere sin virksomhet som Aurora, H. W. Erga. Fabrikken holdt til i Nedre Dalgate 6-8 og var i drift fram til hans død i 1920.

I slutten av første verdenskrig etablerte Stavanger kommune en egen skofabrikk i Grensesteinsgata 17. Denne skulle spesielt stå for reparasjon av skotøy, men også produsere sko. Tiltaket var begrunnet som et sysselsettingstiltak i en periode med økende arbeidsledighet. Som leder av fabrikken ble ansatt skomakermester L. Eriksen. Fabrikken hadde egne utsalg på Løkkeveien og i Sølvberggata.

Tiltaket med en kommunal fabrikk var omstridt både politisk og blant mange av skomakerne i byen. Skomakerne hevdet bl.a. at prisene på de varer og tjenester som fabriken leverte var høyere enn hva de selv kunne tilby. Politisk gjaldt striden om kommunen skulle drive næringsvirksomhet, spesielt dersom dette ikke var lønnsomt. I sin bok «I kamp og fest» skriver ordfører Middelthun:

«Da jeg i 1919 blev ordfører, hadde kommunen en hel del virksomheter som gikk med underskudd fra år til år. Den kommunale skofabrikk, det kommunale snekkerverksted, forskjellige kjøttutvalg, fiskehandelen osv. I et av de første formannskapsmøter etter ordførervalget, blev det fremsatt forslag om at alle bedrifter, som ikke gikk med overskudd eller balanse, skulle nedlegges straks. En del av virksomhetene blev da også nedlagt, deriblant den besynderlige skofabrikken – andre gav straks overskudd da beslutningen blev kjent.»¹²

(Stavanger Aftenblad 31.10.1918)

De ansatte protesterte mot vedtaket i et opprop i 1.ste Mai, 7.5.1920, men uten å nå fram og fabrikken ble avviklet og skomaker Eriksen startet på ny i Nygata.

(Stavanger Aftenblad 15.4.1920)

Tharald Svendsen & Co., skotøufabrikasjon

Blant dem som etablerte varige virksomheter i begynnelsen av århundret var Tharald Svendsen som hadde startet egen fabrikk i 1906.

I Det norske næringsliv¹³ i 1950 finner vi Tharald Svendsen & Co. omtalt med fabrikk i Støperigata 16. Det hadde 40 ansatte og en produksjonskapasitet på 300 par sko hver dag. Presentasjonen er nøktern med noen få faktaopplysninger, interessant blir det først når vi begynner å søke i andre kilder. Stavanger Aftenblad hadde i desember 1941 en omtale av Tharald Svendsen da han fylte 70 år. Her får vi vite at han kom fra Heskestad og etter fullført lære og flere års praksis ved ulike skofabrikker kom han i 1899 til Stavanger. Her ble han bestyrer ved Ergas skofabrikk i Nedre Dalgate 6 - 8, og fire år senere overtok han som leder av Østrems skofabrikk. I 1906 startet han sin egen skofabrikk i Asylgata.

Tharald Svendsen registrerte i 1918 firmaet **Stjernen Tharald Svendsen** med adresse ABC gata 14. Dette finnes oppført i adressekalenderen de kommende tiårene som en skofabrikk. I praksis ser det ut til at firmaet har blitt omtalt som **Tharald Svendsens skofabrikk**.

Tharald Svendsen uttalte i intervjuet i forbindelse med sin 70-årsdag at han ikke hadde planer om å begrense sin yrkesaktivitet. Det ser imidlertid ut til at han trappet ned virksomheten i 1948 da hans voksne barn ble opptatt i firmaet og det endret navn til Tharald Svendsen & Co.. Samtidig flyttet firmaet til leide lokaler i Støperigata 16.

(Fram stig Rogaland, 1948)

(Adressebok for Stavanger 1951)

forma
Tharald Svendsen & Co.
SKOFABRIKK
 Støperigt. 16 - Stavanger
 Tlf. 21738 - Tlgr.adr. Formasko

(1.ste Mai 18.1.1952)

DAME-STØVLETTER
 i brunt og sort skinn.
 Med ullfôr. - Alle nr.
Kr. 55,00
Tharald Svendsen & Co.
 Skotøyforretning — Pedersgaten 2

(Jærbladet 7.12.1951)

Landsfolk!
 Mest mulig for pengene er viktig. — så juleinnkjøpene i skotøy blir De særlig tilfreds med når De besøker oss.
 Ennå selges til gamle priser: Herregummistøvler i alle nr. Herresko i sort og brunt Julesko til barn
 Av siste nyheter nevnes spesielt den varme, ullforet, solide og moderne
Støvlett
 i nr. fra 22—39, samt arbeidskalosjer, - og så TØFLER for store og små.
 Vi sender over alt mot postoppkrav.
THARALD SVENDSEN & Co.
 Pedersgt. 2, Stavanger. — Telefon 35 362.

Tharald Svendsen hadde utsalg i Pedersgata 2, her kunne en bl.a. få kjøpt firmaets egenproduserte sko under varemerket «Forma».

Det omorganiserte firmaet hadde åpenbart ambisjoner og kjøpte i 1949 en tomt på Randabergveien for å bygge en moderne skofabrikk. Disse planene ble ikke realisert og i begynnelsen av 1950-tallet synes det tradisjonsrike firmaet å ha slitt med sin virksomhet. I 1952 ble det omdannet til aksjeselskap. Dette firmaet ble slått konkurs i 1953 og var da også i en tvistesak i forbindelse med salg av sko til forsvaret.

Kort tid etter registrerte Trygve Svendsen et aksjeselskap, Forma skofabrikk A.s med en aksjekapital på kr 140.000.

(Rogalands Avis 9.6.1956)

Fikk 1300 kilo jern over føttene, men var uskadd

Hadde jeg ikke hatt sko med ståltåhette ville føttene ha vært knust, sier sjåfør Arthur Årnes. «Stålskoen» fra Stavanger tatt i bruk av landets større verksteder og bedrifter.

Stopp - v seg sjøl!

Det er einskilde menneske som får tid til nærsagt alt mogleg. Slike overskotsmenneske har vi diverre alt for få av. «Gudene» skal veta at dei veks ikkje på trær. Vår mekaniserte og oppjaga tid støyper så lett alle inn i den same forma. Mukje av sordraget

Stavangermannen Arthur Årnes reddet her om dagen føttene sine fra å bli knust ved at han gikk med ståltåhette. Han fikk et «hiv» med seks kolli støpejern som veidde bortimot 1300 kilo over føttene. Ståltåhettene tok av for hele det veldige trykket og Årnes slapp fra uhellet uten den minste skade.

Årnes er sjåfør ved Stavanger Støperi og holdt på med lossing av støpejernet fra lastebilen over til rampen langs jernbanens godsekspedisjon i Stavanger. Han brukte kranen på lasterampen og hivet var en halv meter oppe fra lasteplassen da det plutselig falt ned. Årnes sto tett inntil hivet og hadde ingen sjanse til å komme seg unna.

«Stålskoen» av den typen Årnes hadde på seg blir laget av en fabrikk i Stavanger, **Tharald Svendsen & Co.**

Fortsettes siste side.

(Byggningsarbeideren 1962)

forma

VERNESKO

Reduserer risikoen for skader...

Forma spesial-vernasko med stålhette beskytter Deres føtter på 3 måter:

1. Mot fallende gjenstander eller hurt. Stålhette beskytter mot opp til 3000 kilos trykk.
2. Mot de fluss eller og sprut. Sålen er slitesterk, har stor bøyelighet og har kraftige griperibber.
3. Mot fuktighet og kalde gulv. Overlæret er vulkanisert direkte til sålen.

Forma vernasko har lærbindelse med fittinlegg og er helt skinnforet. Det er en utmerket arbeidssko, sterk, billig og behagelig på foten.

Pris kr. 55,-

Forma vernasko kan bestilles fra:

Forma Skofabrikk A/S	Leif H. Strøm	Alb. E. Olsen Eftf.
Stavanger	Drønnegaten 14, Oslo	Fjordgt. 5, Trondheim

Pris kr. 80,-

Randaberg mister 30 arbeidsplasser - Sokndal får 40 nye:

FORMA SKOFABRIKK FLYTTER OM ETT ÅR

SVEN EMIL REFSETH

Forma Skofabrikk A/S på Randaberg skal flytte sin fabrikk fra Randaberg til Sokndal kommende sommer. De omlag 30 ansatte på skofabrikken ble informert om flyttingen på et møte på fabrikkens tirsdag. De fleste av de omlag 30 ansatte er damer som arbeider deltids på skofabrikken som produserer vernasko for det norske og utenlandske markedet.

— Flyttingen er 95 prosent sikret, sier disponert Odd Jens Hagen ved **Forma Skofabrikk A/S** til Rogalands Avis. Hovedårsaken til at fabrikkens flytter er det store presset på arbeidsmarkedet i Stavanger området. Skofabrikken har kjørt produksjonen underbemannet i lang tid. I tillegg til dette har vi lite rasjonelle leide lokaler for produksjonen på Randaberg. I Sokndal blir forholdene lagt til rette med ny bygning som skal stå innflyttingsklar til sommeren. Der kan vi også ekspandere hva plass angår. I første omgang tar vi sikte på å ha 40 mennesker i arbeid.

FORNØYD MED ET ÅRS FRIST

— Vi er fornøyd med at bedriften har informert oss ansatte om planene så lang tid i forveien, sier tillitskvinne Berit Simonsen til Rogalands Avis, selv sagt er det leit at fabrikkens flytter. Det har vært en grei arbeidsplass. Men jeg tror at de aller fleste av de ansatte vil klare å skaffe seg annet arbeid i løpet av det året som gjensstår til flyttingen.

Av de drøyt 25 som er med å produserer omlag 1500 par vernasko i uken er det bare seks stykker som er organisert i Beklekningsforbundet.

KJEDELIG SAK

— Det er selvsagt kjedelig når enhver bedrift eller foretak forsvinner ut av kommunen vår, sier ordfører i Randaberg kommune Hans Edv. Bø til Rogalands Avis, på den annen side er jeg glad for at **Forma Skofabrikk** ikke legger årene inn fullstendig, men klarer å etablere seg på ny i en annen kommune.

Skofabrikken har utgjort endel deltidsarbeidsplasser som har vært kjærkomne for en rekke familier i Randaberg. Vi får håpe at disse kan få andre deltidsjobber innen kommunen. Jeg vet at Dreyer bruker en del folk på deltidsbasis.

Forma Skofabrikk A/S på Randaberg som flytter hele bedriften til Sokndal kommune. (foto Hans Petter Jacobsen)

(Rogalands Avis 11.8.1979)

Produksjonen ble opprettholdt i Støperigata 16 fram til 1959 da den ble flyttet til Ryfylkegata 22. I denne perioden satset firmaet på et nytt produkt, vernasko, som fikk betydelig omtale i lokale aviser. Første gang dette skjedde var i 1956 da Rogalands Avis omtalte et arbeidsuhell hvor en arbeider fikk et hiv på 1300 kilo støpejern på foten. Ingen skade skjedde imidlertid forbi arbeideren brukte «stålsko» fra Tharald Svendsen & Co. . Disponent Trygve Svendsen fortalte i den sammenheng at firmaet hadde utstyr og kapasitet til å levere slike sko til hele landet.

Produksjonen av vernasko fikk et betydelig omfang og det ble bl.a. eksportert sko til andre nordiske land. Lokalene i Ryfylkegata var leid av Rasmus Sand som i 1972 ønsket å ta disse i bruk til egne formål. Forma skofabrikk A.s måtte da på ny ut og lete etter nye lokaler. Et alternativ var i Sokndal hvor en lokal skofabrikk skulle legges ned og sterke krefter argumenterte for å flytte virksomheten dit, bl.a. av distriktshensyn. Protestene fra arbeiderene var imidlertid sterke og de nådde fram med sitt ønske om at fabrikkens skulle forbli i Stavanger-området. Resultatet ble at Forma leide lokaler i Goadalen i Randaberg hos Hausken Maskin. Her ga firmaet arbeid til rundt 30 personer.

Siste kapittel i firmaets historie ble innledet i 1979 da det ble besluttet å flytte fabrikkens til Sokndal. Produksjonen ble opprettholdt fram til 2002 og sysselsatte på det meste 60 personer.

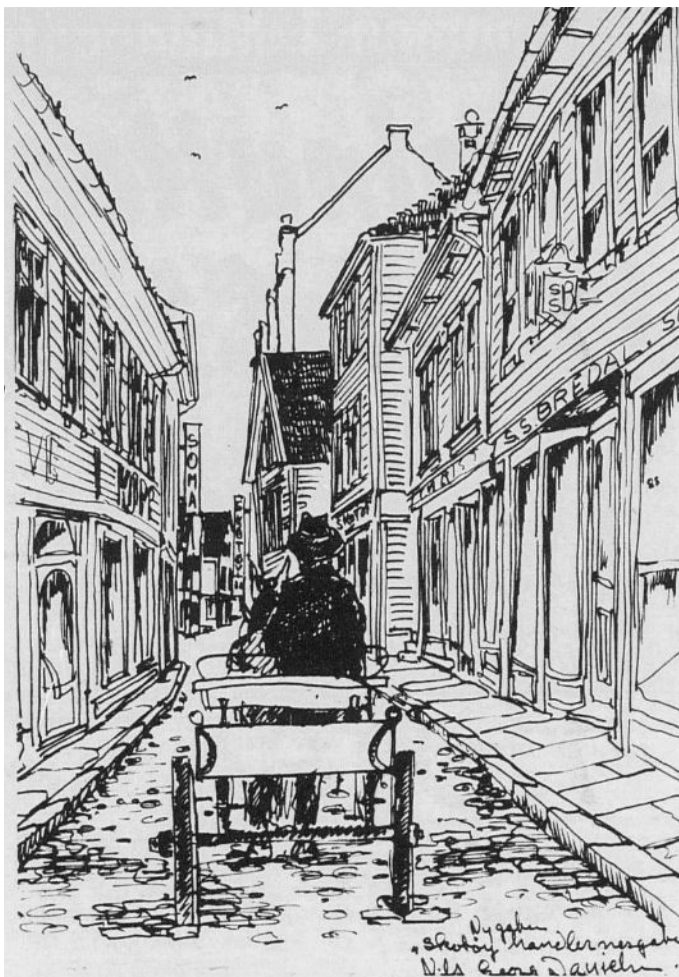
Skotøyutsalg

Skomakernes historie er i perioder vanskelig å skille fra en omtale av skoforretninger. I løpet av første halvdel av 1900-tallet finner vi ofte en kombinasjon av skomakere og skotøyutsalg hvor skomakermesteren gradvis har utvidet sin virksomhet til også omfatte salg av fabrikkproduserte sko. Flere skomakere tar steget fullt ut og blir skotøyutsalg hvor det kan tilbys såling og annen reparasjon av sko. I 1951 var det registrert 25 skotøyutsalg i Stavanger.

Et interessant trekk ved listen er den sterke konsentrasjonen av skobutikker i Nygata og Søregeta. Det var ikke uten grunn at Søregeta ble kalt «skogata», her lå de på rekke og rad, hele 8 utsalg.

Nygata var skomakergata med både S. S. Bredal og Soma skotøy i tillegg til seks andre skomakere. Tegning av Nils Georg Danielsen, RA 26.4.1980

(Liste i Adressebok for Rogaland 1951)

S. S. Bredal

Et eksempel på en skomaker som gradvis tilpasset seg en ny virkelighet for skomakerne var Samuel Sjursen Bredal startet som skomaker i 1891 sammen med O. Tvedt. Først på Skagen, deretter i Øvre Holmegate før han i 1892 etablerte sin egen virksomhet i Søre-gata.

Her bygget han opp en betydelig virksomhet med stor produksjon og salg av skotøy til både til Østlandet og Færøyene og Island. På det meste hadde firmaet 40 personer i arbeid. Lokalene ble raskt for små og han kjøpte derfor Nygaten 27 som i flere omganger ble utvidet bl.a. gjennom oppkjøp av naboeiendommer.

Bredal valgte i 1918 å legge ned den fabrikkmessige virk-

Firmaet ble etablert i 1891 av **S. S. Bredal** som håndskomakeri. Tidene dengang var vanskelige, men forretningen utviklet sig stadig, og blev efter en del års forløp ansett som et av byens største skomakerier. Det meste av produksjonen blev sendt til Østlandet, samt Færøene og Island.

Maskinteknikken utviklet sig imidlertid med rivende fart og gav det fabrikkfremstilte skotøi god vind i seilene. Butikkssalget var i de senere år øket betydelig, og da **S. S. Bredal** straks var på det rene med utviklingens gang, blev der knyttet forbindelser med en del skofabriker som arbeidet efter firmaets motto: «Kun det beste». Håndskomakeriet blev nedlagt, og fra nu av utviklet firmaet sig til et engros- og detaljfirma som år efter år har kunnet glede sig over stadig fremgang.

Nye bygninger er i årenes løp innkjøpt og ominnredet efter tidens krav. Detaljforretningen har egne avdelinger for dame-, herre- og barneskotøi, foruten egen avdeling for tøfler, kalosjer og gummifottøi.

Engros - avdelingen som årlig utsender ca. 100 000 par, har store rummelige lokaler på ca. 600 kv.m.

Firmaet beskjeftiger for tiden 20 funksjonærer, alle interessert opptatt med å spre Bredals skotøi utover by og bygd.

Juniorchefen Olav M. Bredal gikk inn i firmaet i 1915.

Butikk- og kontorfasade.

somheten, isteden satset han på grossistvirksomhet kombinert med egen skotøyforretning. I en omtale av firmaet fra 1933 blir det sagt at grossistvirksomheten omsatte 100.000 par sko i året. Firmaet styrket sin posisjon i bransjen også i årene etter andre verdenskrig og i 1957 flyttet firmaet inn i sitt nyeste murbygg i Klubb-gata. Dette ble hovedkontoret for en omfattende virksomhet som de selv i en annonse fra 1983 omtalte som «en av landets ledende skotøyforretninger¹⁴».

Etter åpningen av kjøpesenteret på naboeiendommen valgte S.S Bredal å flytte sin skoforretning inn i Arkaden. Firmaet ble i 2007 overtatt av den landsdekkende kjeden Eurosko.

(Stavanger Avis 27.4.1892)

(Stavanger Avis 24.10.1892)

Soma skotøi i Nygata (1938-40).
Foto: Gard Paulsen/Byarkivet
1989_04_1729.tif

Annonse i Østlandsposten
15.10.1946

Soma skotøi

Nygata hadde flere skoforretninger bl.a. også Soma skotøi som ble startet av skomakermester Johannes Soma i 1914. I likhet med S. S. Bredal valgte også han å prioritere salg av skotøi framfor egen produksjon. Firmaet ble overtatt av sønnen Johannes M. Soma i 1941 som fortsatte med å utvide virksomheten etter krigen. I 1946 finner en bl.a. en annonse for «Militærøljeto» i avisa Østlandsposten. Dette kunne en få tilsendt gjennom postoppkrav.

Soma skotøi opprettholdt sin virksomhet fram til 1970.

Richard Knoph

I Nygata 34 holdt en annen skomaker til, Rich. Knoph som hadde startet sin virksomhet i Urgata 2 i 1897. Her hadde han både skomakerverksted og skoutsalg. I 1917 ble virksomheten flyttet til Nygata og Knoph synes å ha vektlagt butikkvirksomheten langt mer. Vi finner stadig annonser for ulike typer skotøi i avisene. Firmaet ble i 1942 overtatt av sønnen Rasmus Knoph, som drev dette fram til 1960-tallet. Fra 1958 med butikk i Bergelandsgata.

Urgata 2, ned av Kirkegata(1910-20)
Foto: Tønnes Sandstøl/Byarkivet

Skomakere uten lest

Stavangeravisene har gjennom de siste tiår ofte hatt reportasjer om skomakere når disse har avsluttet en lang yrkeskarriere. Et gjennomgående tema i disse artiklene har vært refleksjon omkring fagets utvikling og langt på vei avvikling. Kjøpesko overtok tidlig på 1900 for håndlagde sko hos de lokale skomakere og deres arbeid ble endret til å foreta såling av slitte sko og andre typer reparasjoner. Flere av dem som Bredal, Soma og Knoph gikk over til å drive skobutikker og utviklet denne virksomheten til et levebrød for seg og flere ansatte. Historiene om skomakerne forteller også om en by i endring hvor de måtte flytte sine verksted og butikker for å gi plass til nybygg. Et eksempel på det var Rasmus Knoph som i et avisoppslag i Rogalands Avis i 1958 fortalte at han ble kastet på gata fordi huset skulle rives.¹⁵

En annen som fikk en omflakkende tilværelse i de siste år av sitt yrkesliv var skomaker Einar Larsen som i en stor reportasje i Rogalands Avis fortalte om sin tilværelse som «farende fant». I tre generasjoner hadde firmaet hatt sitt verksted i Øvre Strandgate 19, men ved sentrumsomformingene på 1960- og 1970-tallet ble virksomheten flyttet til provisoriske brakker i Kleivå, videre til Matsalgets hus i Nedre Strandgate 11. I 1984 håpet han å få bli værende i Nedre Strandgate 13 til han ble pensjonist. Einar Larsen framstår

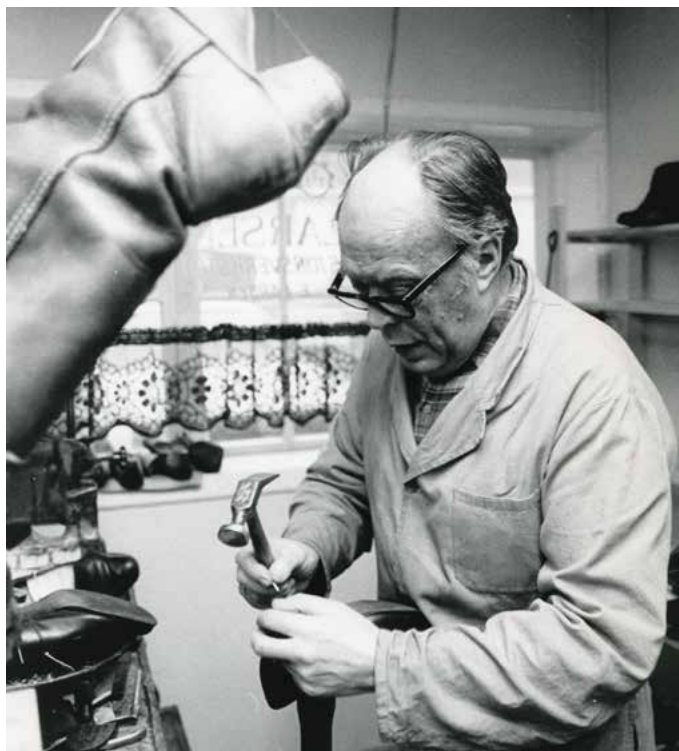

(Annonse i Stavanger Aftenblad
4.10.1918)

Henny hos skomaker Larsen

Skomaker Einar Larsen ved sin lest i Nedre Strandgate 13 i 1984.

Skomakeren i Nedre Kleivegata 12 ventet i 1975 på at huset skulle gi rom til det nye rådhuset og trappene i Kleivå. Foto: Ommund Lunde/Byarkivet.

som en representant for en håndverksgruppe med lange tradisjoner. I 1984 hadde han fremdeles mange faste kunder som fikk vedlikeholdt sitt fottøy fagmessig. I travle perioder var søsteren Henny en viktig medhjelper i verkstedet.

«Jeg har vært brukbart fornøyd med dette yrket som jeg har hatt i over 50 år. Bortsett fra et par år under krigen da jeg arbeidet på Gummien, har det vært skomakerkrakken i eget firma som har vært levebrødet mitt, sier han.»¹⁶

«Tiden med svenner i arbeid er slutt. Det er bare å innse det. Nå henger det likevel noe igjen. Han er stolt av sitt svennebrev og sitt mesterbrev. Han liker ikke helt at det i dag er så lettvinnt at det er bare å starte opp uten at den formelle utdanningen er slik den var. – Nostalg? Mulig det, men det er nå noe med det.»¹⁷

Sammen med Gunnar Roalkvam arbeider John G. Johnsen med en bok om håndverk og industri i Østre bydel. Presentasjonen av skomakerfaget vil inngå i denne boken.

Noter

- 1 Ola Aurenes, Håndverksborgere i Stavanger for 100 år siden, Stavangeren 15.6.1929
- 2 Liv Hilde Boe og Ingrid Lowzow, Det gamle skomakeri, Oslo 1989
- 3 Liv Hilde Boe og Ingrid Lowzow, Det gamle skomakeri, Oslo 1989, side 58
- 4 Kristian Sunde, Vår sak er rettferdig, Stavanger 1981, side 161
- 5 Stavangeren 4.8.1921
- 6 Stavangeren 4.8.1921
- 7 Sitert etter Liv Hilde Boe og Ingrid Lowzow, Det gamle skomakeri, Oslo 1989, side 22
- 8 H. Amundsen, Norsk skotøyarbeiderforbund gjennom 50 år 1890-1940, Oslo 1940, side 80
- 9 Statistisk sentralbyrå, Historisk statistikk 1968, tabell 159.
- 10 Hans Storhaug, Samfunnsbyggerne: tre generasjoner Berentsen i Stavanger, Stavanger 1997, side 112.
- 11 Stavanger Aftenblad 19.3.1927
- 12 Bertram Middelthon, I kamp og fest, Stavanger 1947, side 90
- 13 Det norske næringsliv, Rogaland fylkesleksikon, Bergen 1950
- 14 SA 25.4.1983
- 15 RA 2.8.1958
- 16 RA 19.12.1984
- 17 RA 19.12.1984

GUNNAR A. SKADBERG

BAKERADYNASTIET LINDAHL I STAVANGER

Dette er historien om en bakerfamilie, som gjennom flere generasjoner kom til å sette sitt preg på Stavanger, både som bakermestere, men også som samfunnsengasjerte mennesker. Lindahl-familien er blant annet blitt hedret med to gatenavn. Bakerfaget går flere århundrer tilbake, og var i byene en beskyttet næring som nøt stor respekt.

Innledning

Den første bakeren vi kjenner som fikk borgerskap i Stavanger, het Jesper Hermandsen. Navnet tyder på at han var dansk. Han ble i alle fall kalt «Jesper Bager» i 1618 da han 17. september dette året betalte grunnleie for huset der han bodde. Den 22. november samme år ble han stevnet for Bytinget, da han var skyldig smør han hadde mottatt til sitt bakeri.

Jesper Hermandsen fikk sitt borgerskap i Stavanger i 1623. Borgerskapet ble kort, da han døde allerede i 1628.

Folketallet i Stavanger økte i moderat tempo fram mot år 1800. I 1600 hadde byen ca. 800 innbyggere, et tall som økte til 2466 i 1801. Dette medførte at byen ikke hadde behov for så mange bakere, så det er god avstand mellom hver gang vi støter på dem i Stavanger borgerbok fram mot 1800.

I 1861 fikk Stavanger gatenavnet Bakergaten ved Jorrenholmen til ære for alle bakerne som hadde skapt seg en levevei i området som ble kalt Verket. Her var det blant annet flere skipsverft med mange arbeidsplasser. I Bakergaten 9 har i dag Kjell Junge skapt seg et moderne bakeri, «Rosenkildehavens Bageri», som nytter gamle ovner, metoder og ingredienser innen bakerfaget.

«Det trange smauet mellom Skagen og Skagenkaien heter visstnok Lindahlssmauet, men byens borgere kjenner det best som «Worsesmauet», – den smale forbindelsen bak «Hauge på Torjå» til fiskehandler «Gundersen på kaien». Der har det luktet spekesild og saltsild i over 100 år» (Kåre Mossige). Lindahlssmauet fotografert i 1981. Gundersen kolonial til venstre, H. Hauge & Co. til høyre og Torvets Kolonial i bakgrunnen. Foto: Anne Midtrød, Byantikvaren / Stavanger byarkiv

Opphavet til bakerfamilien Lindahl

Denne artikkelen skal dreie seg om baker-familien Lindahl, som drev bakerhåndverk i Stavanger på 1700- og 1800-tallet. Den første bakeren i denne familien var Hans Jensen Lindahl, sønn av tollvisitør (tollkontrollør) og losoldermann Jens Pedersen Saxe Lindahl. Lindahl-navnet kom med sokneprest i Håland, Hans Andersen Lindahl, fra Danmark.¹

Bakermester Hans Jensen Lindahl

Han ble født i Tananger i 1753, og døde i Stavanger i 1785. Allerede i tenårene brøt Hans Jensen Lindahl opp fra sitt barndomshjem for å slå seg ned i Stavanger. Der ble han gift med Divert Hecharde Bugge, datter av tollvisitør Niels Christian Bugge. Begge ektefellene var bare 16 år gamle da de giftet seg.

Ekteparet Lindahl bodde først i Uhrens rode (Brattegaten 6), men i 1776 flyttet familien til Baadegaten 2 på Holmen. Der startet Hans Jensen Lindahl et lite bakeri. I 1777 kjøpte han også Baadegaten 10a og 6a, og der etablerte han seg med bakerhus og bakerovn. Hans Jensen Lindahl fikk borgerskap som bakermester i Stavanger 14. august i 1780.

Ekteparet Hans og Divert Lindahl fikk tre sønner, Jens (1777), Peder (1781) og Hans (1785), men bare den eldste vokste opp.

Bakermester Hans Jensen Lindahl døde allerede i 1785, bare 22 år gammel. Enken beholdt huset på Holmen i alle fall fram til 1807, og hun drev sannsynligvis bakeriet videre ved hjelp av svenner og etter hvert sønnen Jens.

Jens Saxe Lindahl

Jens Saxe Lindahl var bare åtte år da han mistet faren. Moren ønsket at han skulle overta farens bakeri, og da tenåringen Jens var 15 år, sendte hun ham til Bergen, der han fikk opplæring, og der fikk 16-åringen svennebrev av byens oldermann 22. mai i 1793. Vel hjemme i Stavanger overtok han morens bakeri på Holmen, og 17. desember i 1798 fikk Jens Saxe Lindahl borgerskap i hjembyen som bakermester.

Samme år, 7. juni 1798, giftet han seg med sin slektning Anna Catharina Olsdatter Dahl (1774-1834). Hun var datter av baker på Holmen, Ole Aanensen Dahl (1742) og Anna Blomme Berthelsdatter Saxe (1742-1795). Jens og Anna Catharina kjøpte Torvet 7 (nå Burger King) av Maria

Akvarell av skipsreder M. Gabriel Monsen. «Lille Egenes» I 1808 ble eiendommen solgt på auksjon til J. Saxe Lindahl. Fru Ane B. Lindal skjøter den i desember 1863 til Lars H. Gabrielsen for 4400 Spd. I oktober 1891 ble den kjøpt av seilmaker Johan Pedersen. Foto: Stavanger formannskaps samling / Stavanger byarkiv

Baker Lindahls eiendom i Hillevåg, senere eid av familien Falck. I bakgrunnen Hetlandsmarken med Varden. Foto: Carl Johan Jacobsen / Stavanger byarkiv

Lindahl pr. Hillevåg først på 1900-tallet. Foto: Byarkivets postkortsamling / Stavanger byarkiv

Hermannsdatter Bolt og Kristian Lund samme år. Jens og Anna Catharina fikk fire barn², hvor av sønnen Hans tok over bakervirksomheten.

Eiendommen med adresse Torvet 7 (branntakstnummer 440, i dag kjent som Hauge-huset eller Burger King) bestod i 1807 av en toetasjes tømmerbygning med steintak. Grunnarealet var på 23 x 13 alen (14,5 x 8,2 m.), og huset inneholdt 8 værelser med 26 fag vinduer, 3 kakkelovner samt kjøkken med skorstein, bakerovn, en innmuret kobberkjel og kjeller. I tillegg lå det et sjøhus og fire pakkboder mot vest, altså mot Vågen. Sjøhuset hadde en grunnflate på 33 x 13 alen (dvs. 20,8 x 8,2 m. ca. 168 kvadratmeter).³

Ved siden av hovedbygningen og sjøhusene ved Torget ble det i 1827 oppført nytt bakeri og vognhus (branntakstnummer 448, adresse Torvet 3). I 1829 betalte baker Hans Lindahl fortsatt sin byskatt fra sitt hus i Baadegaten 2 på Holmen, så han hadde altså beholdt barndomshjemmet.

I tillegg til bakeridriften investerte Jens Saxe Lindahl penger i hus- og tomtekjøp. I 1805 kjøpte han 34 tomter i Kleven (middelalderens St. Olavsgrunner) av veimester og kaptein Peder Klow for 128 riksdaler. I årene 1846-1849 betalte Lindahl fortsatt grunnleie for eiendommene Olavskleven 19 og 17.

I årene 1819-1835 var bakermester Jens Saxe Lindahl eier også av Brattegaten 6, som gikk mellom Kirkegaten og Skagen, og sannsynligvis bodde han og kona også der i en periode etter at Torvet 7 var overtatt av sønnen Hans Lindahl.

Landsted ved Hillevågsstrømmen

I 1807 kjøpte Jens Saxe Lindahl Hillevågsholmen av kaptein og veimester Peder Klow. Der fikk Lindahl satt opp et lite landsted på 23 kvadratmeter med kjøkken og skorstein. Kona hadde arvet store deler av Bispeladegården, en eiendom som strakte seg fra Hillevågsvatnet og opp mot dagens Auglend skole. Markene ble gjerne kalt Lindahlshagene, og disse omfattet dagens «Saxemarka» (med SIF-stadion) som altså fikk navn etter bakermester Jens Saxe Lindahl. Eiendommen strakte seg like fra Biskop Reinalds gate i nord, sørover til Arbeidsgården og vestover til Mosvatnet og Vålandshaugen.

Lindahlssmauet inn til høyre foran E. Gundersen kolonial på Torget. Bildet er tatt i 1951. Foto: Hans Thostensen / Stavanger byarkiv

I 1814 tilhørte bakermester Jens Saxe Lindahl byens eligerte menn eller byens borgerutvalg, som utgjorde byens politiske ledelse sammen med byfogd Oluf Andreas Løwold.

Den 23. juli i 1838 fikk Hans Lindahl grossererattest, og fra denne tiden begynte han å bruke yrkestittelen grosserer ved siden av bakermester. I 1840 solgte «Grosserer og Bagermester» Lindahl deler av eiendommen i Hillevåg til enkefru Anne Marie Köhler, som fikk kjøpe Hillevågsholmen for der å kunne oppføre to steinkar som «fortøiningsindretning» for Köhler & Co. sine skuter. Madame Köhler fikk også kjøpe strandeieiendommen ved Postveien (langs dagens jernbanelinje) og østre og nordre side av Skjeraberget i grensen mot Christianslyst. Men familien Lindahl skulle fortsatt ha rett til å fortøye sine båter og fartøyer uten å måtte betale avgift til kjøperen, heter det i kjøpsavtalen.

I 1840 solgte Lindahl resten av sin Hillevågs-eiendom til sønnen Hans Lindahl for 3000 spesidaler. Bakermester Lindahl døde i Stavanger 28. oktober i 1842, 65 år gammel.

Hans Jensen Lindahl

Hans Lindahl, født i Stavanger i 1803, gikk i bakerlære hos sin far fra han var 14 år gammel. Han ble gift i Stavanger i 1841 med Boyine Hedevid Blom, datter av tollor og stortingsmann Jens Hansen Blom. Fra 1823 var Blom tollinspektør i Stavanger. Ekteparet Blom tilhørte herrnhuterne eller brødrenevene, og i Stavanger fikk de leie husvære hos brødrenevenn og kjøpmann Lars Svendsen i Nedre Strandgate 8. Ekteparet Lindahl fikk bare ett barn, datteren Anna Cathrine, som ble født i 1842.

Torvet 7

Det var først gjennom tinglyst skjøte fra 30. januar 1832 at Hans Jensen Lindahl fikk overta farens eiendom Torvet 7. Lindahlssmauet ved Torvet 7 fikk sitt navn etter baker Hans Lindahl i 1927. Lindahlssmauet ble også kalt Worsesmauet, og ved enden av dette lå «Byfogdbryggen».

Alexander L. Kielland brukte Lindahls eiendomskompleks som bolig for madam Torvestad og skipper Worse i romanen av samme navn, og der heter det bl.a.: «Worse eiede en gammel vidløftig Handelsgaard der omfattede hele Kvartalet ved Torvet og endte i et stort femetages Søhus ud mod Vaagen».

I nabohuset, Torget 3, installerte Hans Lindahl sitt bakeri. I årene 1842-1849 ser vi eiendommen omtalt som «Lindahls Baghuus».

I 1842 hadde baker Lindahl en ubuden «gjest» i sitt bakeri på Torvet. Det var tenåringen Hans Rasmussen, som var i ulovlig ærend da han om kvelden 16. september klarte å komme seg inn i «Bager Lindahls Boutik», der han stjal en halv spesidaler.

Hans Rasmussen ble oppdaget, og straffen ble hard, selv om han tidligere var ustraffet. Dommen han fikk i Rådstuen, lød nemlig på to måneders fengsel i tukthuset i Kristiansand.⁴

Salg av bolig og bakeri på Torget

I 1849⁵ fikk kjøpmann Iver Berntsen Øvregaard fra Sørbo i Klepp (1811-1885) skjøte på Torvet 7 av Hans Lindahl. Men allerede i 1852⁶ solgte Øvregaard denne eiendommen for 4000 spesidaler til handelsborger og skipsreder Arnt Leonard Thesen fra Larvik og Anne Cathrine ("Trine") Margrete Brandt. Torvet 3 solgte Lindahl til baker Ole Enoksen Svalestad i 1849. Enoksen fikk borgerbrev i Stavanger i 1841, men siden utvandret han til Amerika.

I 1855 kjøpte Hans Lindahl Kirkegaten 7 (i dag Rolfsen), et hus han eide fram til 1865, men jeg mener at Lindahl ikke bodde i dette huset. I 1865 ble denne eiendommen overtatt av svigersønnen Thomas S. Falck.

Et samfunnsengasjert menneske

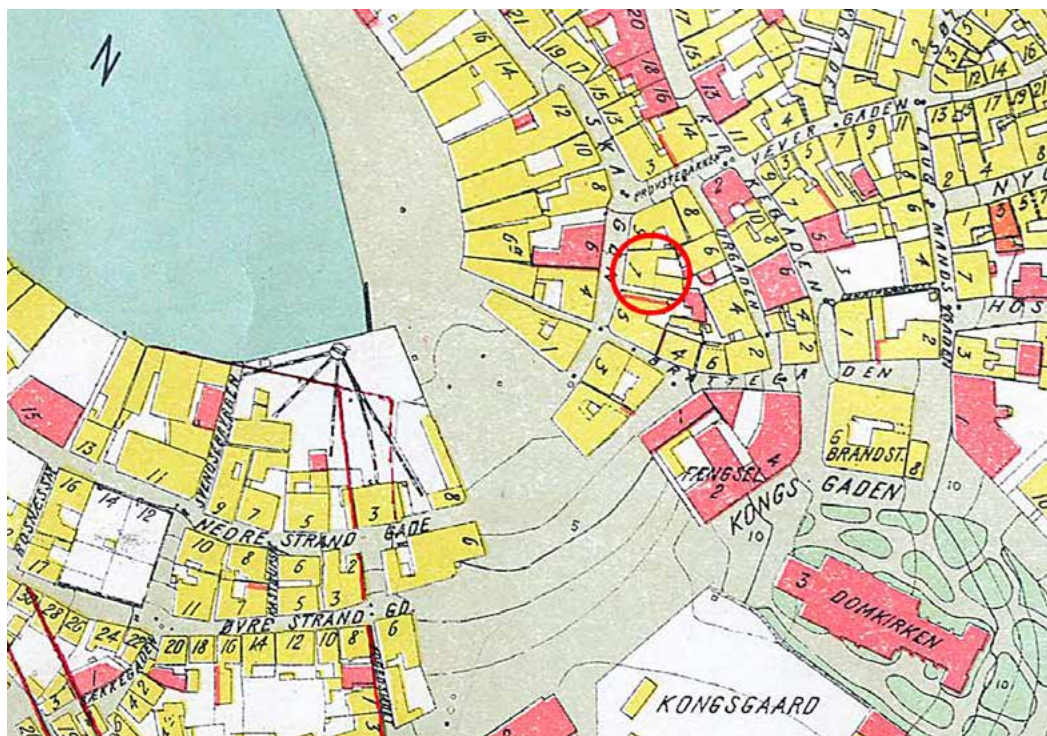
Bakermester Hans Lindahl engasjerte seg også i politikk og byens ve og vel. Han var i flere år medlem av Stavanger bystyre. En kilde opplyser om at han siden var medlem av herredsstyret i Hetland, men jeg finner ikke dokumentasjon for dette.

I 1839 søkte Lindahl om å få drive handel med korn ved siden av sin virksomhet som bakermester. Men Stavanger formannskap avslo denne søknaden. I 1840 ble Lindahl, som bystyremedlem, valgt som medlem av «Inspektionen for Stavanger amtssykehus». I 1841 ble han valgt som medlem av Stavanger formannskap etter loddtrekning med seilmaker Ole Christian Mathiesen.

1846 er siste år hvor grosserer og bakermester Hans Lindahl opptrer som medlem av bystyret, noe som kan tyde

Lindahlssmaiet fra Skagen mot Vågen på 1970-tallet. Foto: Stavanger kommune, modellverkstedet / Stavanger byarkiv

Torget 7 er markert med rød ring på utsnitt av Torget på et kart fra 1911. Foto: Stavanger byarkiv

på at han flyttet til Hetland etter salget av Torvet 7 i 1849. Dette året hadde han for øvrig smedene Ole Gabrielsen fra Kvinesdal og Thor Pedersen som leieboere.

Lindahl er nevnt i Stavanger bystyres forhandlinger også i 1853, da han la inn bud på en sjøgrunn på Sandvig-løkken på Eiganes, men da bodde han i Hetland, og han fikk ikke tilslaget på denne grunnen.

Lystgården ved Hillevågsstrømmen

I 1839 overtok Hans Lindahl Hillevågs-eiendommen til foreldrene. Som voksen tilbrakte han somrene ute i Hillevåg, slik han var vant med det fra guttedagene. Han bygde på farens landsted og foretok utvidelser av fjøs, stall og tjenerbolig. Grytidlig hver morgen red han innover mot byen på en av sine hester til dagens dont i bakeriet fram til 1850, da enkemannen flyttet ut til Hillevåg for permanent opphold.

Hans Lindahl omgjorde sitt landsted ved Hillevågsstrømmen til en vakker lystgård som bl.a. Lars Hertervig har malt. Det dukket for øvrig opp flere slike «mini-utgaver» av Ledaal rundt Stavanger utover 1800-tallet etter forbilde av Gabriel Schanche Kiellands lystgård.

I 1854 solgte Hans Lindahl en liten holme han eide ved sitt landsted ved Hillevågsstrømmen. Det var Peter Petersen på Køhler-eiendommen som hadde bruk for bukten ved holmen til opplagsplass for handelshusets skip. Men Lindahl tok forbehold om at han fortsatt skulle ha opplagsrett også for sitt eget skip av beskjedent størrelse.

I 1863 solgte Lindahl den delen av sin eiendom som lå sør for Hillevågsbekken til Peter Petersen, som da startet en omfattende oppdyrking av disse arealene, noe som først krevde veitegrøfting og fjerning av stein.

Veien sørover fra Stavanger gikk like ved huset til Lindahl. På 1870-tallet ble denne veien flyttet lenger vest (Riksveien) for å gi plass til ny jernbanelinje. I 1868 kjøpte Stavanger kommune en ny part av Bispeladegården for å utvide Lagård gravlund. Lindahl trivdes ikke lenger så godt i Hillevåg, og i 1873 overlot han derfor denne eiendommen til sitt eneste barn, datteren Anna Cathrine Lindahl og ektemannen hennes, kjøpmann Thomas S. Falck.

Tilbake til byen

I 1873, året da det ble besluttet at Jærbanen skulle gå over eiendommen hans i Hillevåg, valgte Hans Lindahl å flytte inn til sin ugifte søster, Anna Blomme Lindahl, i byen.

Anna hadde i 1862 kjøpt en tomt ved Breiavatnet i Kongsgaten av fogd Søren Daniel Schiøtz. Frøken Lindahl betalte 540 spesidaler for tomten, der hun lot oppføre en bolig (Kongsgaten 44) som stod ferdig året etter. Her bodde Lindahl sammen med sin husbestyrerinne og to tjenestepiker. Han døde i 1879, etter å ha vært enkemann i 36 år.

Hans Lindahl har fått to gatestubber oppkalt etter seg i Stavanger. Like bak Torget 7 (Hauge-bygget/Burger King) går som tidligere nevnt Lindahlssmauet. Lindahlsbakken går fra Rogalandsgaten 28 bratt ned til Lagårdsveien. Begge gatenavnene ble vedtatt i 1927.

Kilder

Andersen, Arne Bang: «Handelshuset Køhler i Stavanger under hvite seil.» Stavanger 1972

Blom, B.: Slægten Blom fra Tønsberg. Kristiania 1906

Elgvin, Johannes: En by i kamp. Stavanger 1536-1814. Stavanger kommune 1955

Kielland, Axel: Stavanger borgerbok 1436-1850. Stavanger 1935

Kvitrud, Arne: Huseiere i Stavanger fra 1700 til 1807. digitalnettet

Refheim, Sigurd: Gard og ætt i Sola. Sola kommune 1974
Rygh, Sigurd: Grundleie-forhold i Stavanger i eldre deler av Stavanger
1600-1850. Stavanger 1974
Skadberg, Gunnar A.: Hillevåg bydel. Upublisert
Samlinger til Stavangers historie 1-3. Stavanger kommune
Stavanger byleksikon. Wigestrands 2008
Stavanger bystyres forhandlinger 1844-1861. Stavanger kommune
Stavanger byskatteprotokoller 1840-1850. Statsarkivet i Stavanger
Dåps-, vigsels og gravferdsprotokoller for Stavanger by. Digitalarkivet
Folketellinger 1865, 1875. Digitalarkivet
Panteregister for Stavanger, Uhrens rode, Statsarkivet i Stavanger

Noter

- 1 Forenklede slekts-oversikt for Hans Jensen Lindahl:
 1. ledd) Jens Pedersen Saxe (død i 1721) sokneprest i Haaland 1691-1721. g.m. Anna Blomme (1674-1741).
 2. ledd) Helvig Jensdatter Saxe (1694-1762)
g.m. Hans Andersen Lindahl (født i Odense 1668, død i Håland 1752) sokneprest i Haaland 1722-1751.
 3. ledd) Jens Pedersen Saxe Lindahl (1723-1796), tollvisitør (tollkontrollør) og losoldermann i Tananger. Gift med sin kusine Anne Blomme Pedersdatter Høyer (1727-1813).
 4. ledd) Hans Jensen Lindahl (født i Tananger under Myklebust i 1753 og død i Stavanger i 1785),
gift med Divert Hechardt Nielsdatter Bugge (født i Stavanger i august i 1753 og død i 1826), datter av tollvisitør Niels Christian Bugge (1722-1770) og Gjertrud Mathisdatter Hechardt (1728-1774).
- 2 Barn:
 - 1 Michael Saxe Lindahl (døpt 17.9.1798, død 1859) som var byfogd i Kristiansand. Han var først gift med Martine Lovise Clausen (1794-1852) og andre gang med Regine Bolette Helsing (1802-1876).
 - 2 Hans Lindahl (døpt 19.1.1803, død 1879) var baker og grosserer i Stavanger. Han var gift med Boyine Hedevig Blom (1814-1843). Deres datter Anna Catharina Lindahl (f. 10.8-1842) ble gift med Stavangers 13 år eldre tyske konsul, kjøpmann og stortingsmann Thomas Dorotheus Scheen Falck (1829-1889) som overtok eiendommen i Hillevåg etter svigerforeldrene.
 - 3 Anna Dorthea (døpt 22.7.1807).
 - 4 Dorothea Maria (døpt 21.9.1810).
- 3 I 1801 bodde ekteparet Lindahl i sitt hus på Torget med sønnen Michael (3) og sine tjenere Jens Olsen (27), Elling Svendsen 19 år og innrullert matros Knud Grønnestad (15), Guri Jakobsdatter (22), Karen Olsdatter (22), Lene R. Dahl (29 år og fru Lindahls ugifte søster), Michael Saxe (54 år og fru Lindahls morbror, forhenværende

skipskaptein som nå «lever af sine Midler») og Cornelius E. Saxe (13) «av familien». I 1807 ble Jens Saxe Lindahl kalt «Mesterbaker».

- 4 Dokumentet vedrørende denne saken fant Jan Fredrik Berg i Stavanger byfogdembete 30 BF 1 Domsprotokoll 1839-1854, N.15.2.1. Statsarkivet i Stavanger
- 5 Skjøte av 10. desember 1849.
- 6 Skjøte tinglyst 13. september 1852.

ANNE TOVE AUSTBØ

SEILMAKERE I STAVANGER

Å ta for seg seilmakernes historie er å vandre inn i en håndverksverden hvor seilduk og reip, tjære, tauverk og tømmer setter tonen, og hvor yrket utøves med vissheten om at produktene skulle tåle store naturkrefter, vind og tung sjø.

Seilmakerne har tradisjonelt vært håndverkere som sydde seil og andre seilduksprodukter. Yrket hadde sin storhetstid da seilskutene dominerte skipsfarten, sammen med andre viktige håndverksyrker som blokkmakere, rep-slagere og rundholdtmakere. Mens de sist nevnte er yrker som få har kjennskap til i dag, har seilmakerne overlevd som yrkesbetegnelse. Selv om både produkter, materialer og arbeidsprosesser har endret seg, finnes det i skrivende stund tre seilmakere registrert i Stavanger som leverer seil, duker, presenninger og spesialprodukter til bl.a. privatpersoner og offshoreindustrien.

Kildene er ikke rikholdige på seilmakernes historie i Stavanger, men de er omtalt i oversikter over borgerskap, i handelskalendre, rapporter om næringslivet, adressekalendrene og andre fortegninger over yrker og håndverk. I tillegg finner vi dem i folketellinger, og i mannskapslister for skipsfarten og lignende. Mens noen faglærte seilmakere slo seg ned i byene og etablerte verksteder med svenner og ansatte, dro andre til sjøs som en del av mannskapene på de store seilskutene, særlig de som gikk i utenriksfart. Noen ble også opplært om bord, hvor det var behov for kontinuerlig tilsyn og reparasjon av seil og rigg. Her skal vi ikke følge sjømennene ut på havet, men heller gi et lite riss av seilmakernæringen i Stavanger fra slutten av 1700-tallet fram til inn på 1900-tallet. Siden det er skrevet så lite fra før om håndverket i vår region, kan forhåpentlig dette bidraget være en spore til videre undersøkelser.

Seilmakerredskaper, detalj fra Seiloftet ved stavanger maritime museum. Foto: Andreas Kleiberg/Stavanger maritime museum-MUST

Seilmakere i sjøfartsbyen Stavanger

Håndverkskunnige folk i fartøybygging, seil og rigg har det vært behov for i Stavanger og Ryfylkeregionen i all den tid. Det går en lang tradisjon helt tilbake til vikingtid med produksjon av hjemmevevde vadmelsseil på gårdsbåter og fiskefartøyer, mens de profesjonelle seilmakerne tok borgerbrev i Stavanger fra midten av 1700-tallet.¹ De betjente behovene både til det lokale skipsbyggeriet, til skipene fra nær og fjern som trafikkerte skipsleden langs kysten og i Nordsjøtrafikken med Storbritannia og Kontinentet, og etter hvert til handelsskipene som skulle rustes ut til langfart på Middelhavet, Atlanterhavet og Stillehavet.

På 1800-tallet lå de største treskipsverftene i Sandviken, på Kjerringholmen, i Hillevåg og i Østre havn. Alle trengte seilmakerens tjenester, både til egne nybygg, til vedlikehold av skip og til reparasjonsoppdrag for havarister som søkte til Stavanger. I tillegg har det selvfølgelig også vært private eiere, skippere og andre som har gått direkte seilmakerne med ulike oppdrag.

I Stavanger borgerbok for årene 1436-1850 finner vi 10 seilmakere som hadde etablert seg med egen virksomhet:

- Ommund Jonsen Hage (1730-1791) «drev en liden borgerlig næring og handel og var i 1781 Seilmager.»²
- Johannes Cortsen Reimers (1763-1795) var seilmaker i Stavanger.³
- Erik Simonsen Lunde (1772-1825) var sønn av en styrmann som senere ble tollbetjent. Han hadde gått i lære i Bergen og fikk sitt skussmål i 1796, og satt også i engelsk krigsfangenskap under Napoleonskrigene.⁴
- Haaver Mathiesen, (1783-1874), «compass- og seilmakermester». Mathiesen hadde lære- og svennebrev fra Kristiansand fra 1803 og bevilling fra admiralitetskollegiet (marinen) fra 1807.⁵
- Hans Smidt Larsen Paulsen, (f. 1780) var seilmaker som hadde gått i lære i Kristiansand og vært svenn i København fra 1800. I 1806 sa han opp borgerskapet i Stavanger og flyttet til Bergen.⁶
- Martin Frantzen (ca. 1768-1839), født i Regenwalde i prøyssisk Pommern (nåværende Polen). Han hadde gått i lære som seilmaker i Amsterdam før han slo seg til i Stavanger.

Interiør fra Erik Berentsens seilloft i Øvre Holmegate 12-20. Fotograf: Waldemar Eide/Dreyer.

Mot Strømsteinen, malt av Carl Emil Baagøe i 1887 viser en fin stemning fra Stavanger havn med to barker hvor seilene ikke er heist. Foto: Stavanger maritime museum-MUST.

Detalj av rigg og seil i skipsportrett av bark Velocity for fulle seil, som tilhørte stavangerredeiet Monsen. Malt av F. Sørvåg, Bergen/Foto: Stavanger maritime museum.

- Erich Berge Holm, (1802-1864) tok borgerskap som seilmaker i Stavanger fra 1829.⁷
- Ole Christian Mathiesen, (1810-1887), tok borgerskap som seilmaker i 1838.⁸
- Johannes Gjemre Rasmussen, (1822-1846) var skipper fram til 1849, og tok samme år borgerskap som seilmaker.⁹
- Tollak Knudsen Baade, (f. 1825) tok borgerskap som seilmaker i 1849.¹⁰

Selv om opplysningene i borgerboken er knappe, får vi informasjon om sønner som har fulgt i farens fotspor (Ole Christian Mathiesen), om en innvandrер fra Polen som slo seg ned i Stavanger (Martin Franzen), og om gutter som hadde gått sin læretid i andre norske kystbyer som Bergen og Kristiansand (Erik Simonsen Lunde, Haaver Mathiesen og Hans Smidt Larsen Paulsen). Det refereres også til fedre med arbeid innen andre maritime yrker som styrmann og tollbodbetjent, og til at man skiftet yrke fra skipper til seilmaker. Enkelte seilmakere var også medeiere i partsrederier, noe som viser at noen seilmakere ble velstående og kunne ha rederivirksomhet som del av sin inntekt.

Seilmaker Erik Simonsen Lunde hadde også opplevd å havne i engelsk fangenskap, i den såkalte «prisonen», i forbindelse med kapervirksomheten til britene under Napoleonskrigene. Etter at Danmark-Norge gikk inn på fransk side i 1807, prøvde britene å ramme norsk økonomi gjennom å lamme skipsfarten ved blokade av korntransporten til Norge og kapring av dansk-norske skip. Slik kunne en seilmaker fra Stavanger bli kastet inn i europeisk stormaktspolitikk. Tydeligvis kom han fra det og drev sin virksomhet i Stavanger.

Vi får i det hele tatt et inntrykk av et håndverk som fra 1700-tallet ble utøvet innenfor en internasjonalt rettet maritim sektor hvor det var mulig å flytte mellom hjemby, læresteder og etableringssted for egen virksomhet. Samtidig var det også eksempler på at håndverksyrket gikk i arv fra far til sønn.

Utenrikstrafikken fra Rogaland blomstret gjennom hele 1800-tallet på grunn av den enorme eksporten av saltet vårsild til Sverige og Østersjøland som Russland og Preussen, og den medfølgende saltimporten fra Portugal

Johan Jacob Bennetters maleri «Båter i stormfullt hav» fra 1887 lever liten tvil om hvor viktig rigg og seil var for seilskutene. Her driver et skipsforlis med knust rigg hjelpeløst mot land, mens bergingsmannskaper ror med livet som innsats ut i brenningene. Foto: Stavanger Kunstmuseum/MUST.

og Middelhavslandene. Krimkrigen i 1850-årene og den økte etterspørselen i det internasjonale fraktmarkedet førte også til gode tider for norsk skipsfart. De «gyldne årene» regnes fra ca. 1850 til 1880, og stavangerregionen med Ryfylke var sammen med Arendal, Bergen og Christiania blant de største sjøfartsbyene. I 1870 hadde Stavanger mer enn 600 seilfartøyer på alle verdens hav, og 4000 – 5000 mann var sysselsatt i stavangerflåten, tilsvarende 12 prosent av befolkningen.¹¹ Skipsrederne bygde og kjøpte større og bedre skip, og drøydde i det lengste med å investere i den nye dampteknologien. Folk flyttet fra landet til byen, bybefolkningen økte, og håndverkerne hadde gode tider. I 1876 utgjorde yrkesgruppene bøkkere, seilmakere, repslagere og blokkmakere nesten 15 prosent av alle håndverkerne. Disse var direkte avhengige av fiskehandel og sjøfart.¹²

Stavanger fikk dermed også flere seilmakere og verksteder. Det er ikke så mange kilder til de enkelte bedriftenes historie, men vi kan finne dem igjen i statistikker og næringsoversikter. Disse viser at det må ha vært et voksende fagmiljø i byen utover mot 1900-tallet.¹³

Adresse-Kalender for Norges Handel og Industri for 1860 nevner fem seilmakere i Stavanger:¹⁴

Julius Friis
Erik Holm
Christian Mathiesen
Ole Christian Mathiesen
R. I. Zimmermann

I amtmannens håndverkstelling fra 1865 er det registret 13 seilmakere med til sammen 20 drenger, men ingen av dem er navngitt. I Adresse-Kalender for Norges Handel og Industri for 1865 er det imidlertid oppført 10 seilmakere med navn. Her finner vi følgende:

T. H. Dahl
Julius Friis
G. Gitlesen
Erik Holm
Carl Larsen
C. Mathiesen
Ole Christian Mathiesen
Johannes & Haaver Mathiesen
Christian Henriksen
R. I. Zimmermann

Her finner altså vi de samme som fem år tidligere, men fire nyetableringer, om oversiktene er nøyaktige. Tre generasjoner av Mathiesenfamilien er i sving. Firmaet eksisterer fortsatt i navnet, selv om det har vært noen brudd i historien underveis. Haaver Mathiesen (f. 1783) tok som første generasjon seilmaker borgerbrev som «compas - og seilmakermester». Han skal ha etablert sin virksomhet i 1807 i et stort sjøhus i Nedre Strandgate 50, rett bak Stavangers eldste tollbod. Johan Baade Mathisen (f. 1830) og Haaver Christian Mathisen (f. 1840) ble også seilmakermestre. Etter at firmaet gikk konkurs i 1880 fortsatte to generasjoner av Mathiesen-familien, Haaver Christianus Mathisen (f. 1882) og deretter Johannes Enholdt Mortveit Mathisen. (f. 1916), å jobbe ved seilmakerverkstedet til DSD i Børevika. Dagens firma Seilmaker Mathiesen ble etablert av Håvard Mathisen (f. 1945) i 1969, og firmaet regner seg som i drift gjennom åtte generasjoner seilmakere.

Seilmaker Christian Henriksen er også et navn å merke seg, blant annet fordi han er forfatteren av erindringsbo-

ken «Stavanger i svundne dager», som ble utgitt i 1908, og gjenutgitt både i 1953 og 1957. Seilmaker Henriksen var født i 1839 og døde i 1920, og årene han «minnes» er fra ca.1850 og framover mot århundreskiftet. Henriksen hadde hus i Kongsgata 24 og ble en aktet og sosialt engasjert mann i Stavanger. Dessverre nevner han ikke seilmakeryrket med ett ord i sine erindringer, men det finnes ellers mange fine skildringer av næringsliv, folk og skikker i det førindustrielle Stavanger. I 1917 giftet hans sønn Alf seg med Gunnhild Bjelland. Fotografier fra bryllupsmiddagen i Christian Bjellands hjem i Munkehagen 48 viser et storslagent pyntet festbord hvor sentrale forretningsfolk som fabrikkere Bernhard Sanstøl og Endre Grønnestad var blant gjestene.

I seilskutetidens definitive høydepunkt, bare noen få år før den store økonomiske krisen i 1880-årene, da de fleste av de gamle handelshusene gikk konkurs, finner vi fortsatt seilmakere i full virksomhet. I adressekalendrene for Stavanger i perioden 1876-1884 er det oppført 17 seilmakere:¹⁵

O. Andersen
T. O. Aarre
Laurits Aarreberg
Oluf Andersen
Niels Berg
Julius Friis
Chr. Henriksen
A. Klinkenberg
Thore Knudsen
C. Mathiesen
Johan Mathiesen
E. O. Mathiesen
Haaver Mathiesen
Thore Olsen
Gunder Olsen
Chr. Zimmermann
Roth & Thormodsen

Etter århundreskiftet, og med gradvis overgang til damp- og motordrevne skip gikk antallet seilmakerverksteder ned, men de forsvant ikke. Selv om syngen av seil til de store riggene avtok, var det fortsatt bruk for seilmakernes tjenester til mindre seilfartøyer og fritidsbåter, og til spesialprodukter som presenninger, livbøyer. Seilduk ble etter hvert

Bryllupsmiddag for Gunhild Bjelland og Alf Henriksen. Fra venstre Christian Bjelland, brudeparet og brudgommens foreldre, Anna Cathrine Magnus og seilmaker Christian Henriksen. Stående midt i bildet fabrikkere Bernhard Sanstøl. Nummer to fra høyre er fabrikkere Endre Grønnestad.

Klappstol fra DsD med vevd sete med logo til bruk om bord i rutebåtene. Foto. Stavanger maritime museum-MUST.

Interiør fra seilloftet ved Stavanger maritime museum: seilmakerbenk med utstyr fra Erik Berentsens seil-loft. Foto: Andreas Kleiberg/Stavanger maritime museum – MUST.

byttet ut med kunstfiber.

Ved verftene Rosenberg og Støberi & Dok. var det fortsatt bruk for seilmakerne. På seilloftet til D.S.D. i sjøhusene på Børehaugen ved Ryfylkekaia ble det laget spesialprodukter som trosser, kaipresenninger og klappstoler til bruk for passasjerene på soldekket.

Seilloftet til rederiet Erik Berentsens i forretningsgårdene i Øvre Holmegate 12-20, på hjørnet av Valberggata, var et av de største gjennom andre halvdel av 1800-tallet. Det var i drift helt fram til slutten av 1970-årene, og i 1980-årene ble deler av interiøret flyttet til Stavanger maritime museum. I 1939 hadde bedriften oppgang med 39 ansatte og stor pågang. Da var også kvinner kommet med i staben som sydde ulike produkter. Den nye sykkelkulturen gjorde det populært å gi gaver som sidetasker og leggings– en form for gamasjer til bruk under sykling.¹⁶ Også behovet for telt til

ulike forsamlinger og foreninger ble et nytt marked, blant annet anskaffet Pinsevevne et stor telt til sin misjonsvirksomhet i 1939.¹⁷

I 1925 er det oppført 4 seilmakerbedrifter i Stavanger, nemlig

Andersen, Oluf, Østervåg 17

Halvorsen, Theodor, Nordbøgt. 9

Knudsen, T., Stenkargt. 13 a

Pedersen, J., Kirkegt. 41

Med den store industrireisingen ved inngangen til 1900-tallet var det fabrikkpipene og hermetikkindustriens tilknyttede næringer som dominerte næringslivet i Stavanger. I Amtmannens femårsberetning fra 1902 nevnes det ingen seilmakere, men til gjengjeld en fortegnelse over 107 industrianlegg som illustrerer utviklingen og alle de «...Forandringer i byens næringsliv, i det dens Kapital og Kræfter, om end ikke helt, så dog efter haanden mer og mer, vender sig fra Havets Erhverv og ved en forholdsvis betydelig industriel Virksomhed sysselsetter en stor Mængde Mennesker av begge Kjøen...»¹⁸ Seilmakernes tjenester ble aldri avleggs. Kunnskap om tau, wire, spleising og seilduk er det fortsatt behov for, men andre næringer ble dominerende i Stavanger.

På seilloftet

Seilmakerne etablerte seg i sjøhus i havnemiljøet som opprinnelig lå helt i sjøkanten. Der kunne man enkelt håndtere vareleveranser rett fra skip og inn på sjøhusene, og ferdige produkter ut til kundene. Vinnehjulene ble brukt til de tyngste løftene.

Seilloftets store gulvflater var også godt egnet til forlystelse for byens befolkning. Loftene kunne ryddes for danse-tilstelninger, teaterforestillinger og festligheter.

Men først og fremst var seilloftene arbeidsplasser med god gulvplass til å merke og måle seilduken før seilene ble skåret og sydd etter mål. På arbeidsbenker lå maler og mønsterbøker for seil. De tradisjonelle seilmakerredskapene var fetthorn for oppbevaring av ulike nåler, seilhanske, merlespikre, spleisehorn og pren. Ulike symaskiner kom i bruk så snart de kom på markedet.

Fram til bomull og kunstfiber overtok på midten av

Talghorn og to seilduksnåler. Foto: Larvik Sjøfartsmuseum.

Detalj i håndsidd seil fra 1800-tallet.
Foto: Ruralhistory.com.

1900-tallet var seilduken vevd av lin og hamp, som oftest produsert i Storbritannia, Frankrike eller Nederland. Produktene som ble tilbudt fra Christiania Seildugs Fabrik ved Akerselva fra 1850-årene ble ikke populære på Vestlandet. Garnet som ble brukt til seilsaum var også av lin, og ble vokset ved at det ble dratt gjennom en klump blandet av bivoks, nyretalg, tretjære eller terpentin. Nålene ble gjerne oppbevart i talghornet for å unngå at de rustet. Her duftet det tjære og sjø.

Seilloftet har vært et sted hvor sjøfarende har søkt til for å løse problemer og kanskje også knytte kontakter og møte folk. Både lokalbefolkning som trengte en smart løsning i en brenning, og langveisfarende som måtte løse et akutt problem kunne regne med hjelp på seilloftet. «Spesialtilpassning» har derfor vært credoet for handverksmesterne. Kanskje er dette også en av grunnene til at faget har overlevd, tilpasset nye næringer, og at man klarer å rekruttere nye håndverkere til et av disse mest klassiske maritime yrkene.

Noter

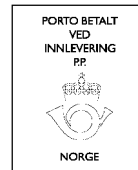
- 1 Berggren, Brit, Sjømann og håndverker, 1973.
- 2 Kielland, Axel, Stavanger borgerbok 1436-1850 s. 148
- 3 S, st, s. 198.
- 4 S, st, s. 208.
- 5 S.st., s. 231.
- 6 S, st, s. 223.
- 7 S, st, s. 282.
- 8 S, st, s. 307.
- 9 S, st, s. 334.
- 10 S, st, s. 349.
- 11 Hamre, Hamre, Skipsfarten i Stavanger i 1870-åra – en næringsøkonomisk undersøkelse 1985, s. 21.
- 12 Hamre, 1985, s. 27.
- 13 Beretninger om Amternes oeconomiske Tilstand i Aarene (trygt utg.) 1865.
- 14 Stavanger Adresse-Kalender 1865.
- 15 Stavanger Adresse-Kalender 1876.
- 16 Storhaug, Hans, 1997, s. 151, ff.
- 17 Storhaug, Hans, 1997, s. 152.
- 18 Beretninger om Amternes oeconomiske Tilstand i Aarene (trygt utg.) 1896-1900. Vol. Fjerde Række Nr. 106.

Jul i Kirkegaten, desember 1929. Foto: Sigurd Leversen/Byarkivet.

*Vi ønsker våre medlemmer
en god jul og et godt nytt år!*

Returadresse: Byhistorisk forening Stavanger,
Krysantemumhagen 41, 4022 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening

Anne Tove Austbø

Tlf. 926 64 860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Asbjørg Skretting Vaaland

Tlf. 908 33 066 E-post: asbjorg.vaaland@lyse.net

Hilde Krogh

Tlf. 982 06 670 E-post: hilde.krogh@me.com

Hallgeir H. Langeland

Tlf. 930 63 633 E-post hhl@hhlangeland.no

Sjur Lærdal

Tlf. 920 10 644 E-post: plussshotellinvest@gmail.com

Ingrid Milde

Tlf. 906 60 897 E-post: ingridmilde10@gmail.com

Harald Maaland

Tlf. 480 24 327 E-post: hmaaland@gmail.com

Lars Olsen Neby

Tlf. 988 74 160 E-post: lars.neby@stavanger.kommune.no

Hans Eyvind Næss

Tlf. 977 30 167 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Åshild Sæland

Tlf. 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaktør), Åshild Sæland, Lars Olsen Neby
og Harald Maaland.

www.bychistoriskforening.org

ISSN 0806-184X

OMEGA TRYKK AS – STAVANGER